

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA
VASCA «JULIO DE URQUIJO»

International Journal of Basque Linguistics and Philology

LII: 1-2 (2018)

*Studia Philologica et Diachronica
in honorem Joakin Gorrotxategi*

Vasconica et Aquitanica

Joseba A. Lakarra - Blanca Urgell
(arg. / eds.)

eman ta zabal zazu

Universidad
del País Vasco

Euskal Herriko
Unibertsitatea

Zer da lehenago, aditzoina ala partizipioa? Oharrak euskararen kronologiarako (Which came first: the verb root or the participle? Notes for the chronology of Basque)

Blanca Urgell
UPV/EHU

Laburpena*

*Lan honetan aditzoinaren eta partizipioaren arteko erlazioaren historian sakondu nahi dut. Datuen bidez ikusiko dugu beren arteko oposaketak diakronikoki nabardura gehiago dituela sinkronikoki ematen duena baino eta, funtsean, euskara historikoan dakusguna ezin dela aitzineuskarara eraman bere horretan. Ildo honetatik, hipotesi indartsuago bat jarriko dut frogapean, alegia, aditzoin historikoa jatorriz Erdi Aroko lehen leku-kotasunak baino lehen elkartu-eratorrien lotunean eragina izan zuten hots-aldaketa arau ezagunek sortutako irregulartasunen morfologizatzearen ondorio dela. Hipotesi honek, lehen azaldu gabe zeuden zenbait fenomeno (Trask-en *emanite erako aditz-izenak, adibidez) azaltzeaz gainera, aditz sistema historikoaren eraketarekin lotutako beste fenomeno batzuen sorreraz, izaeraz edota kronologiaz ere aurrerapenak egiteko aukera ematen digu, hala nola perfektuzko perifrasiak eta -itu partizipio pleonastikoez.*

Hitz gakoak: Aditzoina, partizipioa, Erdi Aroko euskara, akitaniera, morfologizatzea, perfektuzko perifrasiak.

Abstract

In this work I hope to look more deeply at the relationship between the root and the participle of Basque verbs. We will see with the help of a range of evidence that the opposition between them has more nuances diachronically speaking than it seems to have from the synchronic point of view and that basically what we see in historical Basque cannot

* Lan honek «Monumenta Linguae Vasconum 5: periodización y cronología» (MINECO, FFI2016-76032-P), «Historia de la lengua vasca y lingüística histórico-comparada» (Eusko Jaurlaritza, GIC.IT698-13) eta «Lingüística Teórica y Diacrónica: Gramática Universal, lenguas indoeuropeas y lengua vasca» (LingTeDi, UPV/EHU, UFI11/14) ikerketa-proiektuen laguntza izan du. Eskerrak eman nahi dizkiet *1st International Workshop on Basque-Japanese and Neighbouring Languages* delakoaren antolatzaileei, lan honen lehen ideiak entzuleekin eztabaidatzeko (2015-12-14) eta Aziti Bihia elkarteari bertsio landuxeko bat aurkezteko (2016-02-18) aukera emategatik, baita Joseba A. Lakarra irakasleari hainbat solasaldi aberasgarriengatik eta haize kontra ibilaraziz aditzoinaz ikasi dudanagatik.

*simply be assumed to be the case in Proto Basque. Therefore, I will attempt to prove a stronger hypothesis i.e. that the historical verb root is a consequence of the morphologization of the irregularities which brought about the phonetic changes that altered the point of merger of compounds and derivatives prior to the first medieval documents. Apart from attempting to shed some light on some other hitherto unexplained phenomena such as the type of *emanite verbal nouns proposed by Trask (1990), this hypothesis also gives us the opportunity to increase our understanding of the birth, nature and chronology of other phenomena related to the make up of the historical verbal system such as the periphrastic perfect and the pleonastic participles in -itu.*

Keywords: *verb root, participle, Medieval Basque, Aquitanian language, morphologization, periphrastic perfect.*

Sarrera

Azken urteotan hainbat aurrerapen egin dira euskararen historian lekukotu edo berreraiki daitezkeen fenomenoek kronologian, guztiz *Monumenta Linguae Vasconum* proiektuko taldekideek egindako tesietan (Mounole 2011, Egurtzegi 2014, Manterola 2015, Ulibarri 2015, Padilla 2017, Krajewska 2017, Reguero 2017). Ez da harrigarria ere, euskararen historian sakontzen goazen heinean, zeren eta kronologia diakronistaren egiteko nagusia baita, gure artean Lakarrak (2011: 285-293) aldarrikatu bezala Benvenisteren ildotik. Forma bakoitza noiz garatu den eta fenomeno bakoitza noiz gertatu den, absolutuki ez bada erlatiboki bederen, zein garai edo zein geruzatkoa den bermez zehaztea ezinbestekoa da, noski, ez bakarrik euskararen historia behar bezala idatz dezagun, baita forma eta fenomeno horietarik aterako ditugun ondorioak ere sendoak izan daitezzen.

Egiteko larri horren barruan jakintzat ematen diren gaiak astintzea ere badago, eta horrelakoa da hemen jorratuko dugun aditzoinaren ustezko antzinatasunarena. Jakintzat eman ohi da —inoizka agerian adierazi ere bai, ikusiko dugunez— aditzoina, euskara historikoan hain ongi dokumentatzen dena, adizki jokatuagabe zaharrena dela, **e-CVC* gisa berreraiki den aitzineuskararen aditza (**e-tor*, **e-kus*, etab.), dialektoremu jakin batean eta erabilera gutxi batzuetan gure egunetaraino iraundako arkaismoa, eta arrazoiak ez dira falta hori horrela dela pentsatzeko. Halaz ere, aditz-izenaren historia eta dialekto banaketa aztertu zituen lan batean (Urgell 2006) desadostasunak agertu ziren aditzoinaren balizko lehentasunaren eta azaldu behar ziren gertakarien artean, batez ere aditzoinaren (ustezko) eratorri diren aditz-izenei dagokienez (adib. *etorten* < **etor* + *-ten*). Harrezkero halako datu gehiago bildu ditut, berez jakingarri bezain konplexua deritzadan gai honetan¹ argiren bat egin dezaketelakoan.

Hala bada, nire helburu nagusia aditzoinaren eta partizipioaren arteko erlazioaren historia aztertzea da. Helburu hori lortzeko, ondoko urratsok emango ditugu: gaiaren egoera berpasatu, aditzoinaren izaerari eta historiari dagokiona batik bat (§1); aditzoinaren lehentasunaren aldeko frogak bildu (§2); lehentasun hori zalantzan jartzeko argudioak eman (§3); «aditzoina» kontzeptuarekin lotu ohi ditugun forma na-

¹ Mitxelenak berak (1977a: 344, 2. oh.) zioenez, «La distribución está mal estudiada y la cuestión en general está llena de espinosos problemas (...)».

gusiak (perifrasietako aditzoina, aditz-izenaren oinarria) nola sortu ziratekeen azal lezakeen teoria berri bat eratu (§4). Azkenik, ondoriotan lan honek nire ustez gaia zertan uzten duen laburbildu dut (§5).

Azterketak erakutsiko digu aditzoinaren eta partizipioaren arteko erlazioa ez dela garbia eta beti-batekoa, baizik eta heterogeneo xamarra, tartean gorabehera historikoak dauden seinale. Hori azaldu nahirik, erakutsiko dut aditzoin historikoa ez dela nahitaez aitzineuskarako forma bera —baldin eta horrelako forma biluzirik inoiz izan bazen: hau ez da hemen eztabaidatuko—, baizik eta Erdi Aroko eta geroko prozesuen ondorio, hein handi batean behintzat. Izan ere, esan liteke hainbat gertakari bata bestearekin «hitzartu» zirela partizipiotik aditzoina jalgi zedin edo, zehatzago esanik, partizipioaren eta aditzoinaren arteko oposaketa sor zedin, tartean bi nagusitzat emango nituzkeenak: batetik, Aitzineuskara Modernoaren bisilabismorako joera (cf. Lakarra 2006: 293-294, etab.); bestetik, beranduenik Goiz Erdi Aroan gertatu azken bokalen galerak eta hauekin lotutako hots-aldaketak (cf. Mitxelena 1977a: 125-128).² Bigarrean jarriko dugu arreta gehiena, aditzoin historikoa jatorriz Erdi Aroko hots-aldaketek —eta beste zenbait fenomenok, nagusiki mailegaketarekin lotuak— halabeharrez sortutako txandakatzetxe fonetikoak oposaketa morfologiko gisa berranalizatu izanaren —«beheitiko gramatikalizatzetxe»³ edo morfologizatzearen— ondorio dela frogatu nahirik.

Honegatik, uste dut hemendik aitzina komeni dela «aditzoin historikoa» —«aditzoina», nahi bada— eta «aditz-enborra» kontzeptuak bereiztea, bata izanik euskara historikoan testuinguru jakin batzuetan partizipioarekiko oposaketan dagoena, eta bestea aitzineuskarako forma berreraikia (**e-tor*, **e-kus*, **has*, **hel*, etab.).

Azterketak halabeharrez aditzarekin lotutako beste fenomeno batzuen sorreraz, izaeraz eta kronologiaz ere jardunaraziko digu, hala nola perfektuzko perifrasiaren eta *-itu* partizipio pleonastikoenaz.

Jakin badakit gai honetan behar bezalako sakontasunaz aritzeko aitzineuskararen aditzaren nolakoa proposatu beharko litzatekeela, baina horrek lan honen mugak gaindituko lituzke —baita nire gaitasunak ere, naski—. Honegatik, aditzoinaren eta partizipioaren arteko oposaketaren sorrera azaltzeko hipotesi bat proposatu eta ondorioak aztertu baino ez dut egingo, azaldu gabeko edo hala-hola azaldutako kontuak azaltzen noraino laguntzen digun ikusteko.⁴ Hipotesia hiru baieztapenetan oinarritzen da:

- (i) Partizipioa da adizki jokatugabe historikoetan zaharrena.
- (ii) Partizipioak ere erregulari jasan zituen Erdi Aroko hots-aldaketa ezagunak, elkartu-eratorrien eta abarren lotunean gertatu zirenak.
- (iii) Beraz, aditzoin historikoa hein handi batean Erdi Aroko hots-aldaketen ondorioa da jatorriz.

² Mitxelenak (loc. cit.) zehaztu bezala, hots-aldaketok ondo lekukotuta daude Erdi Aroko toponimian-eta, baina ez dira akitanieran agertzen (cf. Lakarra 1997: 516, bestea beste). Honek esan nahi du III-X. mendeen bitarte luzean kokatu beharrekoak direla aldaketak, *grosso modo* ezinbestean, oraingoz behintzat. Laburtasunaren izenean, bada, zilegi bekit hemendik aurrera «Erdi Aroko hots-aldaketak» esapidea erabiltzea, Antzinate berankorrekoak ere (IV-VI. mende artekoak) izatea oso litekeena den arren.

³ «Grammaticalization from below» (Greenberg 1991); kontzeptu honen historiaz, etab. ik. Gaeta (2004).

⁴ Dena dela, teoriaren oinarrian Lakarrak (2006a: 611-613) darabilen hipotesi emankor bat dago: aitzineuskara antzina batean aditz gutxiko hizkuntza zatekeela. Geroago aipatuko dugu honek zer dakarkion gureari (§4.2).

Abiapuntuko hipotesia egiaztatzeko erabiliko dudan bertsio indartsu honek lau korolarío nagusi ditu:

- (a) Akitanieraz geroztik partizipioa aditzaren erator forma nagusia zen eta bertatik datoz gainerako adizki jokatu gabe historiko guztiak.
- (b) Partizipioa zen adizki jokatu gabea gaur egun [aditzoina + **edin*/**ezan*] gisara analizatzen ditugun perifrasietan.
- (c) Aditzoina sortu zenean **edin*, **ezan* eta **iron* ziren aditz laguntzaile bakarrak.⁵
- (d) Gaur egun partizipioz osatuta dauden perifrasiak, hala nola [part. + *izan*/**edun*] eta [part. + *egin*], gramatikalizatu gabe zeuden.

Hipotesiak gogora dakar berriro, ezinbestean, Sturtevant-en paradoxa (1947: 109): «Phonetic laws are regular but produce irregularities. Analogic creation is irregular but produces regularity». Halaber, gogora dakarkigu berreraiketa nahitaz eskematikoa dela,⁶ egiazko gertakari nabar bihurrien aldean, nahiz batzuetan, oraingo hau izatea espero dudana bezala, zenbait irregulartasun historikok bide ematen dituzten historiaurreko bide bihurtuak proposatzeko ikertutako hizkuntzen ezauzgarri batzuen garapenean.

Gutxitan paratu naiz testuetatik haragoko arazoez idazten, baina oraingoan atsegin bereziz egin dut irakurle jakin batentzat, Joakin Gorrotxategirentzat, idazten ari nintzelakoan. Berak, akitanieraz dakidan guztia erakustez gainera, baita iberieraz, galieraz, zeltiberieraz eta antzeko kutixiez dakidantxo ere, batez ere irudikatzen dut eredu bezala gizalegez jokatzeko, apal hitz egiten eta garbi idazten. Azkeneko bertute honen ildotik lehengo batean berak oparitu zidan Baconen esana gogoan, esker onez, nire lan honetan hutsik balego konfusiorik bederen ez sortu izana espero dut.

1. Gaiaren egoera

Euskara historikoan adizki jokatu gabeak lau dira: aditzoina, partizipioa, aditz-izena eta geroaldiko partizipioa. Ugari eta erregularrenak diren *-i* eta *-tu* amaierako aditzak erabiliko ditut hau erakusteko:⁷

(1) aditzoina (adoin.):	<i>etor</i>	<i>har</i>
partizipioa (part.):	<i>etorri</i>	<i>hartu</i>
aditz-izena (adiz.):	<i>etortzen</i>	<i>hartzen</i>
geroaldiko part. (gero.):	<i>etorriko, etorriren</i>	<i>hartuko, harturen</i>

Lautan bi agerian dago eratorriak direla: geroaldiko partizipioa partizipioaren eratorri gardena da, (2a)-n adierazten denez; eta aditz-izena aditzoinaren eratorri gisa deskriba daiteke (2b), sinkronikoki behintzat (gero eztabaidatuko dugu: §4.1):

⁵ Baieztapena osa liteke **erazan* (cf. Reguero 2017: 603-606) eta besterekin ere, beharbada, baina ez dut uste funtsean zerrenda osatzea denik garrantzizkoena hasierako une honetan, ideia nagusia frogapean jartzea baizik.

⁶ Ez dut bere balioa ukatu nahi, jakina. Mitxelenak ezin hobeto zehaztu zuenez, «...estas reconstrucciones, a pesar de su esquematismo, pueden aprehender aspectos nada despreciables de una realidad desconocida» (Mitxelena 1963: I, 29).

⁷ Besterik esaten ez denean, euskara batuko formak baizik ez dira emango, adibide huts gisara.

- (2) a. [part. + *-kol-(r)en*] *etorri-ko, etorri-ren* *hartu-ko, hartu-ren*
 b. [adoin. + *-tzen*] *etor-tzen* *har-tzen*

Bi adizkion eratorri izaera honek ez ezik, haien dialekto-aldakortasunak ere erakusten digu beste bi adizki jokatu gabeak baino modernoagoak direla.⁸ Beraz, funtsean bi adizki jokatu gabe nagusi ditugu, oinarritzkoenak eta baita zaharrenak ere itxuraz: aditzoina eta partizipioa. Partizipioa «adjektibo gisa erabiltzen den adizkia» da (Crystal 2000, s.v. *participio*; nik itzulia) eta esan gabe doa inguruko eta munduko hainbat hizkuntzatan aise aurkitzen dela latinaren gramatikatik datorren tradiziozko termino horren kideko adizkirik; aditzoinak, ordea, sailkagaitzagoa dirudi Europako mendebaldeko gainerako hizkuntzen ikuspegitik behintzat.⁹ Beraz, aditzoina sinkronikoki nola definitu den eta haren historia zer esan den laburbiltzea hartuko dugu ardatz atal honetan.

1.1. Aditzoina sinkronikoki begiratuta

Euskaltzaindiaren gramatikak eta hiztegiak berdintsu definitzen dute aditzoina: «Aspektu markarik gabeko aditz forma» (*EusHizt*, s.v.; ik. *EGLU* II: 27 ere), partizipioak (*-i*, *-tu*) aspektu burutua eta aditz-izenak (*-ten*, *-tzen*) burutu gabea adierazteko markaturik daudelakoan —cf. (1) gorago—.

Gaur egungo euskararen gramatiketan euskara (batua) ikasi nahi lukeenari partizipioaren gaurko zentralitate abiatuta azaltzen zaio aditzoina; hala bada, funtsean, partizipio-marka kenduz lortzen dela esaten zaio (Rebuschi 1984; Hualde 2003; de Rijk 2008), hots, hemendik aurrera trinkotuko dugun erara, [part. KEN *-i* / *-tu*] arauaren bidez.

Aditzoina onartua da estandarrean, baina Euskaltzaindiaren gramatikak —eta beraren ildotik bestek ere, noski— balizko ikasleari aldi berean irakasten dizkio bi kontu: lehenik, ekialdeko euskalkietan baino ez dela bizi (uler bedi GN, L, BN eta Z),¹⁰ gainerakoek haren orde partizipioa erabiltzen baitute; bigarrenik, euskalki haietan ere aditzoinaren erabilera mugatua dela: «zenbait perpaus lokabetan eta mendekotan soil-soilik» (*EGLU* II: 67). Ondoko orrietan (*EGLU* II: 68-77)

⁸ Eremu ezberdinak osatzen dituzte. Aditz-izenaren alomorfoen historia eta dialekto-banaketa arkaiko eta zaharraz ik. Urgell (2006) eta Padilla (2013: 339-342). Geroaldiko partizipioaz, ezaguna da mend. *egongo* / eki. *egonen* isoglosa Bonapartek «iparraldeko goi-nafarrera» izena eman zion euskalkiaren mugarekin bat zetorrela noizbait; halere, *-go* atzikiaren eremua hedatuz doa *-(r)en*-en kaltetan, ez bakarrik mugetan (cf. Zuazo 1998: 8; Burundaz, ik. Zuazo 2010: 124; Gipuzkoako ipar-ekialdeko muturrak, Zuazo 1997: 418), baita eremuaren barrenean ere: Nafarroa Behereaz ik. Camino (2004: 471-472; 2008: 118-119) eta Zuberoaz Padilla (2017: 427-434). Nafarroako testuetako banaketa horren islaz, ik. Reguero (2017: 610-611).

⁹ Gure testuinguru geografiko eta kulturean bestela badirudi ere, Mounolek (2006: 727) erakutsi digu mundu mailan anitzez gehiago direla perifrasietan aditzoinaren kideko formak —forma markagabeak edo biluziak— dituzten hizkuntzak, Anderson-en lanean (2006: 102) oinarriturik.

¹⁰ Beharra dagoenean euskalkiak izendatzeko laburdura hauek erabili ditut: A = arabera, B = bizkaiera, BN = behe-nafarrera, E = erronkaria, G = gipuzkera, GN = goi-nafarrera, L = lapurtera, Z = zuherera. Izenok geografia bat, lur-eremu bat iradoki nahi dute, Bonapartek mapa ospetsuan marraztu zuena, garai jakin bateko euren «euskalkitasuna» —zilegi bazait honela esatea— jakintzat emateko inolako asmorik gabe.

erabilera sintaktiko honen deskribapen zehatza dago; honatx bertako adibide zenbait:¹¹

- (3) Errefrauetan: *Non fida, han gal* (Oihenart, *Pr* 337)¹²
 Zehar galderetan: *Ez dakit nondik sar*
 Hautuzko perpausetan: *Zuk aitor ala hark sala, eni berdintsu zait*

Deskribapen horretatik kanpo gelditu dira —nahiz diakronikoki ez ezik (cf. §2.3) euskara batuan ere orokortzat eman beharrekoak izan— euskara historikoan aditzoinari egotzi zaizkion beste bi agerleku: (4a) **edin* eta **ezan* laguntzaileek osatzen dituzten perifrasiatiko aditz nagusiaren forma, gaur egun ahalera, agintera eta subjuntiboan adieraztera mugaturik,¹³ (4b) eratorrien oinarri eta elkartuen lehendabiziko osagaia:

- (4) a. *etor dadin* *har zezan*
 b. *etor-tze, etorr-era, etor-bide* *har-tze, harr-era, harr-eman*

Bestalde, euskal aditzak bi multzotan banatzen dira honi dagokionez: aditzoinaren eta partizipioaren arteko oposaketa dutenak eta ez dutenak. [Part. = adoin. + *-i, -tu*] arauaren salbuespen bakan eta bakarrak *-n, -o, -gi, -ki* aditzak (*edan, jaso, ebagi/ebaki*), germanikotik hartutako maileguak (*gorde, bota*) eta adjektibotik eratorritako aditzak (*hil, bete...*) dira salbuespen bakarrak, Mounolek (2009: 279) garbi laburbildu bezala:

- (5) [part. + **edun*] [adoin. + **ezan*]
 edan du edan dezan
 jaso du jaso dezan
 ebaki du ebaki dezan

1.2. Aditzoina diakroniaren ikuspegitik

Mitxelenak izenetiko aditzetan gaur egun [adoin. + aditz laguntzailea] erara interpretatzen ditugun perifrasiatan lehen osagaia, «aditz nagusia» deituko genukeena, aditza ez, baizik eta «el tema nominal mismo» (1977a: 423), hots, izenkia bera zatekeela iradoki zuen:¹⁴ «Lç. *ezadila ichil* ‘no te calles’ era literalmente ‘no te vuelvas callado’, *aldara eztađinçat* ‘para que no se aparte’ lit. ‘para que no se haga al lado».

¹¹ Lehenago ikus Lafon (1944: II, 20-21). Nafarroa Behereko eta Lapurdiko ahozko adibideak bildu ditu Caminok (2004: 472).

¹² Honelakoetan, oro har, *OEH*-ko laburdurak baliatuko ditut egileak edota idazlanak aipatzeko. Salbuespenak: Etxep = Etxepare (1545), Etxt = Gabriel Etxart-en gutunak (1615-1617), Laz = Lazarraga (1567-1602), Leiz = Leizarraga (1571), Oih = Oihenart, Xu = Xurio (1720).

¹³ **Iron* ere sar liteke ekuazioan, nahiz ekialde zabalean (GN, L, BN, Z) baizik ez lekukotu. Horixe proposatu du Lakarrak (2014 [2011]: 176-177) —berak **iro* darabil—, behinola orokorra izan zen arkaismo handi baten hondarra dela iradokiaz. Hemen alde batera utziko dugu, argudiaketa arinago suerta dadin.

¹⁴ «Izenkia» erabiltzen dut, goiko adibidean argi ageri denez, Mitxelenak «tema nominal» darabilen adiera bertsean, zehazkiago euskarazko izen-izenondoak eta bestelako forma gramatikalduegoak denak elkarrekin izendatu ahal izateko, kontuan izanik horrelako gramatika-kategorien arteko bereizkuntza garbirik ez bide zela aitzineuskararen Mitxelenaren ustez (cf. 1964a: 56 eta 1977a: 512). Areago, Lakarrak (2018: 129-132) aitzineuskararen morfologikoki bereiz zitekeen «izenondo» kategoriarik ez zegoela argudiatu du, Amerika, Afrika eta Australiako hainbat hizkuntzatan bezalaxe.

Izenetiko aditz zenbaiten portaera azaltzeko Mitxelenak egin zuen proposamen honetan oinarrituta (gero itzuliko gara gai honetara: ik. §4.2), Traskek (1995: 213; ik. 1997: 211 ere) pentsatu zuen **e*- aurrizkiak izenak sortzeko balio zukeela eta, beraz, aditzoina jatorrian aditz-izena zatekeela.¹⁵

Aditzoinaren eta partizipioaren arteko oposaketaren jatorriari edota denborazko erlazioari dagokionez, nabaria da partizipioak euskara historikoan duen nagusitasuna: Erronkarin eta Zuberoan izan ezik, non aditzoina (izan) den forma kanonikoa, gainerako lurraldeetan bera da oinarritzko forma, gutxien markatua, erromantzezko infinitiboari erantzuteko erabiltzen dena, Mitxelenak azpimarratu zuenez: «Ha podido influir en esto, aunque no estoy en condiciones de probarlo, una cuestión de simplicidad en las reglas de derivación: es más seguro tratar de prever la forma del nombre verbal, y hasta del radical, a partir del participio que a la inversa» (1977b: 276).

Hortik kanpora, ni behintzat ez naiz gauza izan aurrekarietan orain esatera noana aldezteko oinarri garbirik; ezta alderantzizkoa ere, bidenabar.¹⁶ Beste batean Euskal Filologiaren «ahozko tradizioari» egotzi nion gaietako bat dateke, bada, edo agian haren hutsune harrigarrietako bat. Nolanahi ere den, zuzen edo oker, oraintsu arte neuk beti pentsatu dut aditzoina adizki jokatu gabeetan zaharrena dela, eta halaxe erakutsi ere dut eskoletan. Iritzi berekoak dira Mounole (2007: 116) eta Padilla (2013: 326), eta ez naiz harritzen, egiazki bai baitira aditzoina partizipioa baino zaharragoztat emateko nahiko arrazoi, segidan bildu ditudanak.¹⁷

2. Aditzoinaren zahartasunaren aldeko argudioak

Guztira bost argudio bildu ditut aditzoina adizki jokatu gabeetan zaharrena dela frogatzeko balio behar dutenak: (1) aditz-izena ez ezik, partizipioa ere haren eratorria da; (2) perifrasi zaharrenak osatzen ditu; (3) galduz doa euskara historikoan; (4) aitzineuskara zaharraren gramatikaren zantzuak gorde ditu; eta (5) aditz mailegatuek ere garatu dute. Ikus ditzagun banan-banan, gogoan izanik edo orain edo gero hauetako batzuen indarra eztabaidatuko dugula.

¹⁵ Irudi luke Lakarrak ere (2006a: 609) onartu duela hipotesia, «...estas formas nominales...» baitio **e*-CVC erakoei buruz, baina azalpenik gabeko esan batetik agian ezin da hainbeste ondorioztatatu. Izan ere, bere aldetik gaia garatu duenean **e* < **be*- lokatibokoa (tipologikoki aditzarekin lotua) < **ber* proposatu du, **ber* izanik *hiri*-ren erroa (Lakarra 2018: 134-137).

¹⁶ Lakarrak, aditza berreraikitzeari ekin dionetik, maiz **e*-CVC orokortzea erabili du aitzineuskaren aditz-enberrari —esango nuke hauxe dela bere terminoa (cf. Lakarra 2014: 195, adib.)— erreferentzia egiteko. Gogoan har bedi aditz historikoak osatzeko CVC erro kanonikoari ezker-eskuin erantsi zaizkionez aritu dela nagusiki (cf. Lakarra 2006a eta 2006b, adib.), partizipio markaz eta haren kronologiaz ezer zehaztu gabe. Aldiz, proposatu du *-i* part. atzizkia ere **nin* ‘eman’ erro zaharraren gramatikalizazio ugarietatik bat datekeela (Lakarra 2008: 482, 75. oh.) eta, areago, *-n* aditzen ugaritasun erlatiboa ez dakiokeela CV*n* erroen ugaritasun bereziari zor, baizik eta **-ni(n)* horri egoztekoa dela (*ib.* 78. oh.). Dena dela, gureria itzulita, kezka adierazi du gaia zehaztu beharraz: «Ez naiz hemen arituko *-i* kausatibo eta pasiboaz (cf. txinera eta ekialdeko beste zenbait hizkuntza) eta partizipio markaz; hobe esan, beharko genuke aztertu aditz jokatu / aditz jokatu gabe bereizkuntza garbirik ez duten hizkuntzetan zein den infinitiboaren, partizipioaren eta besteren natura edo bilakabidea» (*ib.* 79).

¹⁷ Lana bukatzeaz nagoela, Mitxelenaren baieztapen honekin egin dut topo: «Es sabido que nosotros, innovando sin duda, usamos el participio: *Ez dakigu nola jokatu* / oriental *nola joka*; *nondik hartu* / oriental *nondik har*, etc.» (Mitxelena 1976: 391).

2.1. Partizipioa ere aditzoinaren eratorri

Lehenengo arrazoa morfologikoa da: sinkronikoki [part. KEN *-i / -tu*] gisara analizatu duguna diakronikoki [adoin. + *-i / -tu*] gisara azaldu behar dugula dirudi,¹⁸ beraz, honen arabera aditzoina dukegu adizki jokatu gabe bakunena,¹⁹ eta hala partizipioa nola aditz-izena haren eratorriak dirateke:

(6) adoin.	<i>etor</i>	<i>har</i>
part.	<i>*etor-i</i>	<i>*har-tu</i>
adiz.	<i>*etor-tzen</i>	<i>*har-tzen</i>

Argudio hauxe darabilte Mounolek (2006: 727 eta 733) eta Padillak (2013: 327).

2.2. Aditzoinak perifrasi zaharrenak osatzen

Bigarren arrazoa, Mounolek garatua (2007: 116; ikus Mounole 2006: 727 ere), aditz sistemaren bilakabidearekin dago lotua. Berak erakutsi du [adoin. + **edin*] eta [adoin. + **ezan*] perifrasi historiko guztietan zaharrenak direla: «...Mitxelena Euskara Batu Zaharrekoak dirateke (Mitxelena 1981), euskalki guztien amankomuneko perifrasiak» (Mounole 2007: 88). Izan ere, egungo euskaran perifrasiok adierazten dituzten ahalera, agintera eta subjuntiboaz gainera, XVI. mendean indikatiboa adierazten zuten: orainaldiko laguntzaileaz orainaldi bakuna eta geroaldia; lehenaldiko laguntzaileaz aoristoa (Mounole 2006: 725). Beraz, zilegi dirudi perifrasi horien ezinutzizko partaide den aditzoinari ere aitortzea zahartasun handiena, [part. + *izan*] eta [part. + **edun*] iragan burutuaren perifrasi modernoak osatu dituen partizipioaren gainetik.

2.3. Aditzoinaren galera euskara historikoan

Hirugarren arrazoa aditzoinaren beraren historia litzateke, hau da, Mounolek (2007: 68) «aditzoinaren ordezkatzeko eta partizipioaren hedatzea» deritzana. Lehen-dabizi Lakarrak (1985; 1996: 185-188) eta gero xehekiago Mounolek berak (2006: 72-90) poliki deskribatu dute aditzoinaren historia mendebaldetik ekialderantz gertatutako galera modura. Izan ere, aditzoina dago euskalki arkaiko guztietan, «baita ondoko mendeetan partizipioaren onetan osoki ordezkatzeko duten mendebalde eta erdialdeko hizkeretan ere» (Mounole & Lakarra 2018: 427).

Bestalde, jakintzat ematen da ekialdeko euskaran, alderantziz, aditzoinaren erabilera indartu egin dela euskara historikoan. Padillak (2013: 334-335) dioenez, «...the more eastwards we go, the more the radical becomes marked».²⁰ Markaketa berezi honen zantzuak ugari dira; ezagun eta hedatuena «*-k* aditzoinak» (7a) eta

¹⁸ Analisi sinkronikoaren eta diakronikoaren arteko ezberdintasun horrekin azalduta dago gaia Zubiri & Zubiriren gramatika (1995: 396-397), adibidez.

¹⁹ «[T]he simplest» Trasken hitzetan (1997: 211); de Rijk (2008: 139), ostera, «the shortest» esamodua hautatu zuen, inplikazio diakronikorik gabe.

²⁰ Ideia Mitxelena emana da lehenago (1980: 443-444).

«-t aditzoinak» direlakoak (7b) dira, gainerako mintzoen hiztunentzat nabarmen eta arrotzak:²¹

- (7) a. *lagundu* → *lagunt*, *zuzendu* > *zuzent*, *deitu* → *deit* (euskara batuaz [eusbat.] *lagun*, *zuzen*, *dei*)
 b. *jarraiki* → *jarraik*, *ausiki* → *ausik*, *atxeki* → *atxek* (eusbat. *jarraiki*, *ausiki*, *atxiki*)

Itxuraz antzekoak izan arren, jatorriz bi fenomeno ezberdin dira. Labur esanda,²² hiztunek aditzoina sortzeko darabilten [part. KEN -*tu*] araua [part. KEN -*u*] erara berranalizatu izanaren ondorioz azaldu ohi dira «-t aditzoinak». Honatx jatorri ezberdinetako aditzen emaitzak:

- (8) a. *lagun* (iz.) + -*tu* > *lagundu* → *lagun* (iz. eta adoin.) vs. eki. *lagunt* (adoin.)
 b. *zuzen* (izond.) + -*tu* > *zuzendu* → *zuzen* (iz. eta adoin.) vs. eki. *zuzent* (adoin.)
 c. errom. -*deito* > eus. *deitu* → *dei* (iz. eta adoin.) vs. eki. *deit* (adoin.)

Beren aldetik, «-*ki* aditzak» aditzoinaren eta partizipioaren arteko oposaketarik ez duten aditzen multzokoak badira ere, gorago esan dugunez (ik. (5). adibidea), ekialdeko mintzoetan -*k* aditzoinak sortu dira horrelakoetatik, bukaerako -*i* bokala galaraziz, partizipio-marka gisa berranalizaturik, nonbait. Nolanahi ere den, 1600dik aurrera baino ez da lekukotzen: «Euskara Zaharrean sorturikoak dira *atxek* ‘atxik’ (Etxt), *idek* ‘irek’ (He, Xu), *jarraik* (He, Xu, Bp) gisa eraturiko aditzoinak» (Mounole & Gómez 2018: 503).²³

Joera beraren barruan sartzekoa da *erazi* aditzaren *eraz-i* berranalisia, nondik *eraz* aditzoina sortu baitzen. Berrikuntza dela ziurra da, XVIII. mendetik baino ez baita agertzen, lehenagoko *erazi* aditzoinari lekua kenduz (Padilla 2013: 335).²⁴

Azkenik, Padillak (2013: 335) aditzoina indartzeko joeraren barruan kokatu du berez aditzoinaren eta partizipioaren arteko oposaketarik ez duten beste aditz batzuek ere Z-z eta BN-z aditzoin ezberdin bana garatu izana:

- (9) *busti*, *bete*, *gorde* → *busta*, *betha*, *gorda*

Ekialdean aditzoina indartu izanaren alderdi honek arazoak ditu, gero eztabaidatuko ditugunak Leizarragaren corpusaren laguntzaz (§3.6).

2.4. Aditzoina aitzineuskara zaharraren gramatikaren zantzu

Aditzoinaren formak gramatika zahar batera garamatza, aitzineuskararenera, aurrizkiak ugari eta ohiko bide ziren antzinako hizkuntza egoera batera, «morfologia bai izenean eta bai aditzean ezker partean egiten ze[nera]» (Lakarra 2009: 15). Dударik ez

²¹ Adibideak, oro har, Padillaren (2013) lanetik hartuak dira.

²² Azalpen zabal baterako, jo Padillaren lanetara (2013: 334-336, eta bereziki 2017: 369-389).

²³ Zoritxarrez, eurek bidalketa-deia ipini arren, Euskara Arkaikoari buruzko atalean (Mounole & Lakarra 2018: §3.4.1) ez dago honi buruzko erreferentziarik. Dena den, Leizarragaren aditzoinak aztertzean (§3.6) ikusi ahalko dugu berak behintzat ez duela bat ere honelakorik.

²⁴ Geroago (§3.2) ikusiko dugunez, datazioa ez da zehatza, interpretazioa ontzat ematekoa bada ere, nire ustez.

dago, gainera, **e* aurrizkia CVC erroari lotzen zion araua ihartua zela ez bakarrik latinarekiko ukipena hasi baino lehenago, baita hitz hasierako **th*, **kh* > *h* aldaketa gertatu zeneko ere, hots, gure aroa hasi aurretik (Lakarra 2006: 608-609; 2018: 114). Bestalde, hala *e*- nola *-i*, biak aspaldi fosilduta badaude ere —euskarra historikoa baino nahiko lehenagotik ziurrenera (ik. §3.5)—, *-i* oraindik garden xamarra da funtsean, badakigu zertarako erabiltzen zen, **e*- iluna suertatzen zaigun bitartean.²⁵

Beraz, **e*-*tor*-en gramatika **etorr*-*i*-rena baino zaharragoztat jotzeko tentazioa izan genezake. Halere, Lakarrak gogoratu didanez (a.e.), badira atzizkiak bakarrik dituzten hizkuntza anitz, baina oso gutxi dira atzizkirik ez eta aurrizkiak bakarrik erabiltzen dituztenak (Hyman 2008). Ondorioz, egiantzekoena da gramatika zahar hartan aurrizkiak ez ezik atzizkiak ere egotea: honek esan nahi du, besteak beste, *etorri* ez dela nahitaez **etor* + *-i* (cf. (6). adib.), baizik balitekeela **e*- + *torri* izatea ere, alegia, **e*- izatea **torri* bezalako CVC-*i* partizipioei eransten zitzairen aurrizki bat, adibidez, Trasken hipotesiaren arabera (ik. §1.2), haien aditz-izena egiteko edo.²⁶

2.5. Partizipio mailegatuen aditzoina

Aditzoinaren zahartasunaren aldeko arrazoi sendoenetakoa da aditz mailegatu guztiek ere zeinek bere aditzoina izatea, ondare zaharreko aditzen baldintza berberetan erabiltzen zena Euskal Herri osoan, Euskara Arkaikoko lekukotasunek erakusten digutenez, hots, [adoin. + **edin*/**ezan*] perifrasieta (10a) eta elkartu-eratorrietan (10b):

- (10) a. *aparta adi* (Leiz, 1571), *acorda çatez* (Laz, 1567-1602)
b. *akusari* (Etxep, 1545), *partiera* (Laz)

Hori gerta zedin, ondoriozta daiteke aditzoinak garrantzi handia zuela latina lurralde hauetara heldu zenetik aurrerako garaietan behinik behin. Garbi aldeztu du hau Mounolek:

Gure ustez, horrek erran nahi du, alde batetik - \emptyset vs -*i* biziki emankorra izan behar zela, - \emptyset vs -*tu* oposaketa sortzeko, eta bestetik, hiztunak hizkuntza emailez, hots, latinaz konzientzia linguistiko handia izan behar zuela -*tu* atzizkiaren balio funtzionala ezagutzeko eta -*i*-ren pareko gisa identifikatzeko (Mounole 2008: 430).

3. Aditzoina aitzineuskararaino eramateko zailtasunak

Beraz, honaino bildutako arrazoen argitara, garbia dirudi aditzoina biziki zaharra dela, aitzineuskaratik datozkigun ezaugarrietako bat. Alabaina, hurren erakutsiko dut badirela garbi dirudien hipotesi hori bazter batera uzteko arrazoiak ere, zehazki adi-

²⁵ -*i* atzizkiaren funtzioez, ik. Trask (1995: 218; 1997: 212). Funtzio nagusia izenketatik partizipioak sortzea izanik, Trasken hipotesia da (1995: 218) aditzoinak aitzineuskararen izenak zirela eta -*i* atzizkiak bihurtu zituela partizipio.

²⁶ Lakarrak zehazki pentsatzen du orain lehenik CVC → CVC-*i* izan dela eta gero batzuetan (askoz gutxiagotan) CVC-*i* → **he*-[CVC-*i*] gertatu dela. Izan ere, **e*-CVC-*i* erroak (**e*-(*da*)-(*ra*)- konbinazioak alde batera utzita) dozena pare bat baino ez dira gehienez (cf. berriki Lakarra 2018: 144-145) eta —nekez kasualitatez izan— **e*- dutenek bakarrik garatu dute joko trinkoa. Galdera hauxe da: zergatik horiek bakarrik? Gaia ezin erakargarriagoa da, baina itxaron beharko dugu berak teoria osoki gara dezan.

tzoinaren zahartasunarekin bat ez datozen datuak edota beste azalpen bat egotea bali-tekeela pentsaraz diezaguketanak.

3.1. Trasken *emani-ren hipotesia

Gaur onartuta dago *-n* amaiera duten aditz zaharrek ere antzina *-i* partizipio marka zutela dioten Trasken hipotesia (1990): *eman* < **emani*, *egon* < **egoni*, *igani*/*igo* < **igani*, etab.²⁷ Labur-labur berpasatuko dugu Trasken argudiaketa, bere hipotesiaren arazo nagusia —berak ere sumatua— azaleratzeko.

-n amaiera duten aditzak ez dira nolana hikoak, zeren eta haien artean *izan*, *egin* eta *eman* bezalako oinarritzko aditzak baitaude eta haien barnean berreraiki ohi baitira laguntzaile orokorrak (**edin*, **edun*, **ezan*, etab.). Zaharrak dira, beraz, zaharretakoak ziurrenera, baina kontua da ez dutela partizipio markarik;²⁸ zehazki, halako markarik ez duten aditzen talde handiena da askorekin.²⁹ Beraz, honelakoetan aditzoina eta partizipioa homonimoak dira:

- (11) [adoin. + **edin*/**ezan*] *egon zaitez*, *eman ezazu*
 [part. + *izan*/**edun*] *egon zara*, *eman duzu*

Traskek hurrengo azalpena eman zion irregulartasun handi horri: lehenengo tes-tuak baino lehenagoko uneren batean, *-n* aditzek ere *-i* partizipioa zeukaten (**emani*). Izan ere, aditzok *i* bokala gorde dute aditz-izenaren forma arkaikoetan (*emaite-*, *izaite-*, etab.) Euskal Herri guztian (cf. Urgell 2006: 936-938). Forma hauetan dakusgun *-n*-rik eza *n* ahularen bokal arteko galera erregularrari zorko litzaioke (cf. Mitxelena 1977a: 299-301). Traskek aurkitu ere aurkitu zuen *emai* partizipio zaharra (< **emani*) izen bilakaturik («dádiva») *Refranes y Sentencias*-en (1596). Antzinako *n* hark *i* ondoko posizioan daramaten partizipioetan bakarrik iraun du: «...*ipini*, *eskaini* and the hapax *igini* [sic, *iguini*-ren ordeiz]» dio Traskek (1990: 120), gehi *jarrai(n)*, ja-kina, gutxienez.

Hipotesia emankorra da, aipatutako aditz-izenarenaz beste zenbait irregulartasu-nen berri ere ematen duelako; haatik, bi arazo larri ere baditu, Traskek behar bezala aurkeztu zituenak: (1) zergatik ez dago *emai* partizipiorik euskara historikoan? (2) aditz hauen aditz-izena, zergatik osatu da partizipioaz? Izan ere, bigarren galdera ho-

²⁷ Traskek (1990: 121) *RS*-ko *emai*-ren ildotik berreraiki zuen **emani* beste edozein partizipio baino lehenago eta, hortaz, adibide prototipikoa ere bihurtu da. Alabaina, ziurrenik **emani* ez da *eman* aditzaren formarik zaharrena, *EHHE*-k (s.v. *eman*) **e-bon-i* berreraiki baitu argudio onez, eta bi urratsetako bilakabidea: orok. **emon* / *emaite-* → (1) B, E *emon* / *emoite-*; (2) gainerakoek *eman* / *emaite-*. Antzeko zerbait gerta liteke beste edozein aditzekin. Halaz ere, zilegi bekit **emani* bezalako etimologia «errazak» erabiltzea, azalpenak larregi ez korapilatzen.

²⁸ *-n* bera partizipio marka izateko aukera arbuaiatua da gaur, baina ez da beti horrela izan. Lafonek (1944: II, 10-12) atzizkitzat jotzen zuen *-n*, eta lehenaldiarekin lotzen; antza denez, baita Mitxelenak ere: «*eban* está relacionado con *ebaki* ‘cortado’, con la única diferencia del sufijo (*-n*, *-ki*)» (Mitxelena 1973: 103); eta *egon*, ez zegokeen argi, neuk ere halakotzat jo bainuen (Urgell 2000: §5.4). Berehala ezetz uste zutenen multzora igaro nintzen, ordea, gaizki gogoratzen ez banaiz Lakarra irakaslearen eragi-nez; agerriki gero beronen CVC-ren berreraiketari eta zehatzago halako aditzen enborraren **e*-CVC ber-reraiketari zor zaio *-n* horren erroko izaera behin betiko ezarri izana (cf. Lakarra 1995: 200, etab.).

²⁹ Gorago ikusi dugunez (ikus 16. oh.) Lakarrak azalpena bilatu dio *-n* aditzen ugaritasun harrigarri horri.

nek irregulartasun deigarri baten kontu ematen du, non *-i* aditz zaharrek aditzoina erabiltzen baitute (12a),³⁰ baina *-n* aditz zaharrek partizipioa (12b):

(12) a. [adoin. + <i>-ten</i>]	* <i>ekar-ten</i> > <i>ekarten</i>	** <i>ekarriten</i>
[adoin. + <i>-le</i>]	* <i>ekar-le</i> > <i>ekarle</i>	** <i>ekarrile</i>
b. [part. + <i>-ten</i>]	* <i>emani-ten</i> > <i>emaiten</i>	** <i>emanten</i>
[adoin. + <i>-le</i>]	* <i>emani-le</i> > <i>emaile</i>	** <i>emanle</i>

Traskek (1990: 121) «nahasketa garai» bat proposatu zuen aditz hauetan —eta hauetan bakarrik—, zeinaren ondorioz *eman* erako aditzoinak partizipioaren funtzioak hartuko zituzten eta, aldiz, **ema(n)i* bezalako partizipio zaharrak, izen bihurtutako *emai* bezalako fosilen bat gorabehera, erator oinarri izatera mugatu ziren (*emaitte*, *emaile*, *emaitza*, etc.). Hortik, bada, haren ustez, bata bestearen lekuan daudelako itxura hori.

3.2. Aditzoinaren irregulartasunak Iparraldean

Iparraldean galdu beharrean aditzoinaren erabilerari eutsi ez ezik, zabaldu ere egin dutela dirudenez, gorago esan bezala (§2.3), aukeran arreta gutxi ipini zaio bertako bilakabideari.³¹ Honetatik, baliteke filologo gehiago ni bezainbeste harritzea Etxepareren hurrengo adibidearekin:

- (13) *gizonek utzi balitzate, elaidite faltarik* (Etxep, «Emazteen fabore», 3-2)³²

Azpirarra dezadan: Etxepareren liburu osoan zazpi bider gertatzen da *utzi* partizipiodun perifrasi, eta behin ere ez da *utz* aditzoinik ageri, argitaratzaileak azaldu zuenez (Altuna 1980: 115, 2. oh.).³³ Egoera berbera dago Leizarragarenean (14a)³⁴ eta Tartasen liburu bietan (14b):³⁵

- (14) a. *utzi zezan* (20 [agerraldi]), *utzi dezan* (1), *utzi lezatenzat* (1), *utzi dezan* (1)
 b. Tt *Onsa* (1666): *utzi dezan* (1), *ez liru... utzi* (1), *utzi badezazu* (1), *ezkizatzula utzi* (1); *Arima* (1672): *eztizazula utzi* (1), *utzi nezazu* (1)

Gainera, *utzite* aditz-izena ere bada Leizarragarenean (*utziteko*, *utzitera*, *utziten... 39* agerraldi guztira); aldiz, Etxeparek eta Tartasek *uzte-* baino ez dute. Altunak

³⁰ Lehenagoko adibideetan euskara batuko *etortzen* baliatu badugu ere, Euskara Arkaikoan Euskal Herri osoan *-ten* baino ez dago aditz-izenean *-i* aditz hauetan (Mounole & Lakarra 2018: 428). Izan, badira ***ekarriten* eragozpenaren salbuespen dialektalak, zehazki mendebaldeko eremuan (EKK-k Arrese-Beitiaren eta Azkueren adibideak ematen ditu), baina orain arte, dakidalarik, berrikuntzat hartuak izan dira (cf. Urgell 2006: §2.7.1, esate baterako), mendebaldeko aditzoinaren galeraren erakusgarritzat.

³¹ Salbuespen garrantzizkotzat jo behar da Padilla (2017: 369-389), non zubererazko aditzoinaren historia xeheki aztertua den.

³² Hala Etxepareren nola Oihenarten neurtitzetan, poemaren zenbakia eta bertsoleerroa eman ditut, hurrenez hurren Altunaren (1980) eta Altuna & Mujikaren (2003) edizioen arabera.

³³ Salbuespen bakarra, salbuespen balitz, aginterazko adizkietan dago: *uztazu* (4 agerraldi). Aginterazko adizkien osabidea ez du inork modernoki aztertu, oker ez banago. Alde batera utziko ditugu hemen, hortaz.

³⁴ Jadanik Mitxelenak (1976: 443) seinalatu bezala.

³⁵ Adibideak EKK-tik hartuak dira. Zuberoako datu zehatzez, ik. Padilla (2017: 384-386).

Oihenart ere aipatu zuen, baina esan dezadan honek atsotizetan beti *utz* (85, 112, 477, 587) eta *uzte* (62, 558) daukala, baina neurtizetan *Utzi zitzadan* eta *utziten* (11-32, 28-7).

Utzi bezalako besterik ba ote dagoen begiratu dut, eta *jaisi*-ren adibideak aurkitu. Berriz ere Etxeparek aditzoinaren eta partizipioaren arteko homonimia dakar (15a); aldiz, Leizarragak bietara, nahiz sarrienik *iauts* aditzoina erabili zuen **edin*-ekiko perifrasiari —*iautsi adi* itxuraz fosildutakoaren hiru agerraldietatik kanpora (Mc 15, 30; Io 4, 49; Act 10, 20; behin *iauts adi* ere badu: Mt 27, 40)— (15b):

- (15) a. *jaisi zedin* (3-48)
 b. *iauts zedin*, etab. (32 ag[erraldi]), *iautsi adi* (3 ag.)

Arazilerazi ere aipatu behar, dakigunez (§2.3), nahiz *utzi* eta *jaisi*-rekin erkatuta berezitasun nabarmen bi dituen: batetik, aditz arrunta ez izatea, baizik eta aditz arazleak egiteko gramatikalizatutakoa; bestetik, haiek ekialde xamarreko testuetan baino ez dute aditzoinaren eta partizipioaren arteko homonimia; honek Iparralde osoan: zehazki berandu arte ia ez dago *eraz* aditzoinik eta *erazte* aditz-izenik; honatx adibide adierazgarri sortatxo bat (16a) eta aditz-izenaren erabileraren kopuru batzuk (16b):³⁶

- (16) a. Etxep: *inprimi erazi ditzazun*; Leiz: *rendi erazi liezenzat, ezagut eraziten*; Mat: *kontenta erazitzen*; EZ: *bitz arazitzailla, diezekek ura har arazi, eror arazitzeke, Konfirmarazi detzaquek*
 b. Ax: *arazitze-* (33 ag.); Bp: *erazite-* (58 ag.); Tt: *eracite-* (15 ag.); He: *arazitze-* (7 ag.)³⁷

Gorago (§2.3) gure iturriek data atzerago ipini badute ere, egon badago *eraz* aditzoinik eta *erazte* aditz-izenik xvii. mendeko —baina ez lehenagoko— testu batzuetan:

- (17) *eraz/eraz* aditzoina: Haranburu (1635; 10 ag.), Pouvreau (1656, etab.; 12 ag.), Harizmendi (1658; 3 ag.), Gasteluzar (1686; 3 ag.), Haranbilaga (1684; 2 ag.), Mong (1692?; 2 ag.)

eraztelarazte aditz-izena: Materre (1623; 2 ag.), Haranburu (1635; 17 ag.)

Zulaikak (1994: 788-789) Leizarragaren testuetan *eritzi*, *ahanzil-e* eta *ohortzil-e* aditzetan ere ediren zituen honelakoak; markagarria da *ezen*, *zalantza* egotekotan, perifrasiari aditzoina dagoela eta aditz-izeneari partizipioa:

- (18) *on eritzi diezogun* (1 Io 4, 7) eta *gaitz eritzitea* aditza, baina *gaitzerizte* izena *ahanciten* (Adv 255-26) nahiz *ahanzten* (Phil 3, 14), baina betiere *ahanz hortziten* (Catech 1312-33) nahiz *ohorzten* (Lc 23), baina betiere *ohortz*

Alderantziz, *ari*-k perifrasiari partizipioa dauka (19a) eta aditz-izeneari *-i* gabeko oinarria (19b; Zulaika 1994: 789):

- (19) a. *ari adi exhortatzen* (Tit 2, 15), *ari adi redargitzen* (2 Tim 4, 2)
 b. *Bere Apostoluac predicatzen eta batheyatzen artzera igorri* (Mt 28, 0)

³⁶ Zuberoako datu zehatzez, ik. Padilla (2017: 382-384).

³⁷ *Utzi*-rekin bezalatsu, Oihenartek bietara jokatu zuen obraren arabera: atsotizetan *erazten* (657) eta hala neurtizetan nola bere iruzkinetan *erazite-* (3 ag.: 644. atsotizaren iruzkinean, 3 -42 eta 17-24).

Azkenik, Zulaikak (*ibid.*) aipatzen du *bizi*-k forma bietan hondarkia gorde duela:³⁸

(20) *Iaincoari bizi nekionzat* (Gal 2, 19), *formaren araura bizitzen* (Catech 1326-36).

Honainoko datuetatik atera daitekeen lehenengo ondorioa bistakoa da: bildutako adibideotan batzuek argi frogatzen dute, berriro ere, Iparraldean izan den aditzoinaren eta partizipioaren arteko oposaketa indartzeko joera (§2.3), zeren eta lehenago horrelakorik ez zeukaten aditz gehienek (*bizi* dateke salbuespena) aditzoinaren forma berezi bana garatu baitute euskara historikoan, gure begien aurrean, eta baizean zeudene behin betiko atxiki dute aditzoina funtzio batzuetan partizipioaren kaltetan.

Bigarren ondorioa ere gardena iruditzen zait: aditz-izenek eta perifrasiatako aditzoinak bilakabide ezberdinak izan dituzte, bakoitza bere aldetik aztertu behar diren seinale: oro har, Leizarragaren corpusaren arabera, errazago da *i* aditz-izenetan egoitea, perifrasiatako aditzoina baino. Honek gogora dakar **emani* erako aditzen egoera (§3.1), Leizarragaren adibideek bezalaxe aditz-izenean partizipioa baitute eta perifrasiatetan aditzoina —mota guztietako perifrasiatetan, ordea—.

Hortik aurrerako galderak larriagoak dira: *erazi* eta *ari* gramatikalki alde batera utzita ere,³⁹ zergatik ez zuten *utzi*-k eta beste aditz gutxi batzuek aditzoinaren eta partizipioaren arteko oposaketarik XVI-XVII. mendeetako ekialdean? Nolatan daude [-*i* partizipioa + **edin* / **ezan*] perifrasiak edota [part. + *-te/-tze*] aditz-izenak mintzo arkaiko eta zahar horietan?

Baldin eta onartzen badugu —ohi dugunez— oposaketa antzinakoa dela, aitzineuskararen garaikoa edo, eta perifrasiok zein aditz-izenok EBZetik datozkigun ezauzgarriak direla, orduan ondorioztatu behar dugu *-i* partizipioen aditzoina ekialdean ere kolokan egon zela euskara historikoa baino lehenagoko tarte batez behintzat —zeinaren arrastoak lirartekeen *utzi*, *iaitsi* eta abarrak—, eta gero alderantziz hasi zela, berriro indartzen alegia. Bide bihurria iritzi dakiok ezalabide honi, baina mendebalde zabalekin datuekin erlazioz gero agian ez hainbeste: izan ere, mendebaldean ez dago *-i* partizipioen aditzoinaren arrastorik XVI. mendean, *Refranes y Sentencias*-eko bi adibideren salbuespenarekin: *eros aala* (RS 101) eta *az ezac* (RS 136; Mounole 2007: 84).⁴⁰ Mounolek interpretatu du adibideok XVI. mendea baino lehenagoko euskararen isla direla, Lakarrak (1996, etab.) ezarri bidetik: «ordurako [XVI. mendeko], *-i* atzizkiak emankortasun oro galdua zuen eta hiztunen gramatika *-tu* baizik ez zen gelditzen partizipiozko atzizki gisa» (*ibid.*).

Demagan, ordea, RS-ko *eros aala* eta *az ezac* ez direla arkaismoak —baizik eta beste era batera azaldu beharreko adibideak— eta Etxepareren eta besteren *jaitsi zedin* eta *utzi zezan* ez direla berrikuntzak, baizik eta aditzoinik ez zegokeen garai ba-

³⁸ *Bizi* berezia da, [izenkia + aditza] erako egituratik euskara historikoan alde bakarrik aditza har genezakeena (honegatik *bizi izan* gisa aipatua da, adibidez, OEH-n), erro bereko *bizul/piztu* ez bezala. Astiroago aztertzea merezi du, dudarik gabe.

³⁹ *Nahi* ere sar liteke taldean, oker ez banago: *Jaikoari nai ez dakiola zu joan da ni eben gera nadila* (Laz 1151v, ap. OEH, s.v. *Jainko*).

⁴⁰ Biak **ezan*-enak, mendebaldean aditzoinari luzaroen heldu zion laguntzailearenak, hain zuzen: cf. Mounole (2007: 86).

ten zantzuak, azken fosilak; alegia, demagun aditzoinaren eta partizipioaren arteko oposaketa ez dela hain antzinakoa, Erdi Arokoa edo baizik, gero aldeztuko dudanez (§4). Bada, bi aldeetako datuak bilduta, mendebaldekoak eta ekialdekoak, bazter-eremuen irizpidearekin egin dugu topo: bi eremuetan xvi. mendea baino lehen *-i* partizipioek ez zuketean aditzoinaren eta partizipioaren arteko oposaketarik, partizipioaren forma bakarrik baizik. Izan ere, ados gaudeke guztiok Mounolerekin xvi. menderako *-i* atzizkiak emankortasuna galdua zuela Euskal Herri osoan, baina esango nuke hori askozaz lehenagoko gertakaria dela, akitanieraren garaia baino lehenagokoa, baldin eta beherago (§3.5) bildu ditugun zantzuak aintzat hartzekoak balira. Hortaz, ez litzateke harrigarria izango aitzineuskarako balizko *-i* gabeko aditz-enborra aspaldi desagertuta egotea ere.

Jakina, bigarren azalpen honek zailtasun asko ditu —ez bakarrik *RS*-ren bi adibideak azaltzea—: besteak beste, *-tu* partizipio mailegatuen aditzoina zer dela eta sortu zen (cf. §2.5) azaldu beharko dugu, baina hau geroagoko egitekoa dugu. Bego gai hau honetan, beraz, oraingoz.

3.3. Mitxelenaren *galte*-ren misterioa

Orain arte *-i* partizipioez bakarrik hitz egin dugu, baina bada garaia *-tu* partizipioak ere ekuazioan sartzeko. *-tu* atzizkia latinetik hartutako *-tu(m)* maileguen bitartez euskaran sartu eta denborarekin euskal partizipioen atzizki emankor bakarria bihurtu zen, ezin ezagunagoa denez. Hau honela izan arren eta marka hori daramaten partizipio zahar asko eta asko beren aldetik maileguak izan arren, zeinek bere aditzoina garatu zuten historiaurrean, eta asumitu ohi dugu *-i* aditzek zeukatzen aditzoinaren eta partizipioaren arteko oposaketa garrantzitsuaren analogiagatik egin zutela, esan bezala (§2.5); hona ondare zaharreko aditzen (21a) eta aditz mailegatu zaharren (21b) adibide bana:

(21) a.	[part. KEN <i>-tu</i> + adlag]	<i>gal zedin, gal zezan</i>
	[part. KEN <i>-tu</i> + erator atzizkia/elkartuaren osagaia]	<i>galte, galera, galbide</i>
b.	[part. KEN <i>-tu</i> + adlag]	<i>begira zezan</i>
	[part. KEN <i>-tu</i> + erator atzizkia/elkartuaren osagaia]	<i>begirale, begiraldi</i>

Zaila da asmatzen Mitxelenak horretaz zer uste zuen, baina badago adibide bat, *galte/kalte*-rena, beste azalpen batean pentsatzen ari zela iradokitzen duena, nahiz behin ere esplizituki formulatu ez, idatziz bederen. Ezaguna denez, Mitxelenak erakutsi zuen elkartu-eratorri zaharretan lehen osagaiaren edo oinarriaren azken bokalaren galerak hitz bukaeran suertatutako *-d*, *-g* eta *-h*-ren neutraltzea eragin zuela, *-t* emanik: cf. jadanik *Erret Ihera* (1150). Aldaketa hau ikusgarri egiten da bigarren osagaia bokalez hasten denean (22a), baina herskari ahostunaz hasten denean honen ahoskabetzearen bitartez antzematen da gertatu dela (22b; Mitxelena 1977a: 237-238):

(22) a.	<i>artizar</i> < <i>argi</i> + <i>izar</i> , <i>betizu</i> < <i>behi</i> + <i>izu</i>
b.	<i>okin</i> < <i>ogi</i> + <i>-gin</i> , <i>errepide</i> < <i>errege</i> + <i>bide</i>

Ildo beretik, Mitxelenak agerian jarri zuen ezen «[h]ay ejemplos claros de falta de sonorización [de oclusivas sordas] y hasta de ensordecimiento en composición»

(*ib.* 361), hala nola *hantu* < **handi-tu*, *zaltoki* < **zaldi-toki*. Eta erantsi zuen: «Puede ser esta la explicación de com. *kalte* (mer. *galte*) ‘daño, pérdida’, derivado de *gal* ‘perder’, acaso de **galdu-te*» (*ibid.*), oharrean *elkhor*-en adibidea ere emanik: *elkhor* < **el(du)-gor*. *Elkor*-en adibidea aiseago ulertzen da eta honetatik hasiko gara:⁴¹

(23) **el(du)-gor* > **elt-gor* > *elkor*

Galte/kalte-ren kasuan, berriz, *l* ozenaren ondoko herskaria berez ahostundu beharko zen (24a), baina ez da ahostundu jadanik ikusten ez dugun lehenagoko *-t* horren eraginez (24b), nonbait:⁴²

(24) a. **gal-te* > *galte* > ***galde* (vs. *ubolde*, adibidez)
b. **galdu-te* > **galt-te* > *galte*

Misterioa hau da: Mitxelenak *galte* eta *elkor* azaltzeko *galdu* eta *heldu* partizipioak erabili zituen, herskaria behar baitzuen bataren ahoskabetzea eta bestearen ahostuntzerik eza azaltzeko; bidenabar onartzen ari zen ezen historiaurrean —Erdi Aroko hots-aldaketak baino lehenago— partizipioak hala erator oinarri nola elkartuen lehen osagai izan zirela, batzuetan behintzat, Euskal Herri osoan —*galte/kalte* orokorra baita—,⁴³ aditzoina jaun eta jabetzat eman genezakeen aspaldi hartan, hain zuzen ere.

Tamalez, Mitxelenak ez zuen adibide pare horretatik izan zuen intuizio hau inon ere garatu. Kontu ilunok ilunagotzeko, aditzetiko izen batzuetako *-t* espresuki aditzizenetik eratorria zuen orrialde batzuk lehenago (1977a: 249-250),⁴⁴ hala nola *ilkit-bide* (< **ilkit(e)*, *ilki*-ren adiz.) edo *edatoste* (< **edat(e)*, *edan*-en adiz.) bezalakoetan, zeinetan partizipioak ezin baitu *-t* azaldu, inondik inora ere.⁴⁵ Alderantziz ere, bistan denez, aditz-izenak ezin dezake *kalte* azaldu, ***galt(e)-te* proposatzeko arrazoirik bilatu ezean.

Hitz gutxitan, agerian jarri nahi dut Mitxelenak berak sartu zuela, isilpean bedere, Euskal Herri osoan partizipioa elkartuen lehen osagai eta erator oinarri izan zitekeelako aukera, noiz eta Erdi Aroan, oinarriaren azken bokala galdu aurreko garaian. *Kalte/galte*-ren atzizkiaren forma bera ere (vs. *galtze* adiz. orokorra euskara historiakoan) hitzaren zahartasunaren berme dela gogora dezakegu (cf. Urgell 2006: 925).

⁴¹ *OEH*-n beste etimologia bat proposatzen da: **erd(i)-gor*, disimilazioaz. Dena dela, ez gara hemen etimologia zehatzez ari, Mitxelenak partizipioa oinarritzat onartu izanaz baizik, hots, bere autoritateari nagokio une honetan.

⁴² Mitxelenak ez zuen «Trask-en legea» *-te* atzizki honi dagokionez sumatu, adibide hauetan garbi ikusten denez. Lakarraren (2015: 428) formulazioaren arabera: «-DV/-TV/-V alomorfoetarik lehena da zaharrena». Lakarrak berak (2013: 304) ipini zion izen hori legeari, Trask izan zelakoan lehendabizikoa konturatzen, baina geroago (Lakarra 2015: 428), «Mitxelena-Trask legea» izena eman dio, «zuzenago [bait]jirudi Mitxelenarenarekin lotua agertzea lan horretan bertan [Lakarra (2013)] eman *FHV*ko pasarteek adierazi bezala».

⁴³ *Galte* > *kalte* bilakabideko hasierako herskariaren ahoskabetzea bigarren osagaiaren (hemen zehazki atzizkiaren) ahoskabetasunak eragindakoa da (Mitxelena 1977a: 218).

⁴⁴ Bi proposamenak *FHV*-ren lehen zatian daude, aditz-izenarena «Consonantes» atalean eta partizipioarena «Grupos de consonantes» atalean.

⁴⁵ Aditz-izenaren ondorenak goiztarrak behar dute izan, *e* > *a* aruaren eragina pairatu baitute: cf. *itaune* < **egita-une* (Mitxelena 1977a: 489).

Beraz, orain galdera hauxe da: *kalte* eta *elkor*-en bakarrik, ala bestetan ere? Edo, orokorragora jokatuta: [part. + erator atzizkia/elkartuaren osagaia] salbuespena da, ala araua?

3.4. Aspektu burutuaren irregulartasuna

Euskara Arkaikoko testuetan lehenaldi burutua sinkronikoki balio berekoak diruditen bi perifrasi orokorren bitartez adierazten da:⁴⁶

- (25) a. [adoin. + **edin* / **ezan*] *etor zedin, ekar zezan*
 b. [part. + *izan* / **edun*] *etorri zen, ekarri zuen*

1545-1600 bitartean lehiari zeuden perifrasi bi hauetatik bigarrenak (25b) gaina hartu zion besteari Euskal Herriko leku gehienetan eta, ondorioz, lehendabizikoa ia osoki desagertu zen Mounolek (2007) zehatz deskribatu duen moduan.

Bi perifrasi hauen arteko aldea bi osagaietan datza aldi berean, hots, biak ezberdinak dira perifrasiaren arabera, hala aditz nagusi jokatugabea nola aditz laguntzaile jokatua. Galdera asko burura dakizkiguke disimetria honetatik, baina gera gaitezen guri dagokigun honetan: gorago aipatu Euskaltzaindiaren definizioaren arabera, aditzoina «aspektu markarik gabeko aditz forma» dugunez, zer dela eta ez zen perifrasi zaharrean aspektu burutua markatzen, edo zer dela eta hasi zen partizipioarekin markatzen? Erantzuna aditz sistema arkaikoaren berreraiketan baino ezingo dugu aurkitu, ez bairik gabe,⁴⁷ baina hemen ezinbestean aipatu behar dugu disimetria aditzoinarene zahartasunaren aurkako zalantzen artean.

3.5. Seniponnis-en *lekukotasuna*⁴⁸

Ez dakigu ezertxo ere akitanieraren aditzaz (K.o. I-III), zeren eta, lekukotasun guztiak onomastikaren alorrekoak izanik, ez baitago aditzari buruzko bat ere aztarna argirik. Batetortze bat topatu dut, bat eta bakarra: *Edun* eta *Edunxe* pertsona-izenen⁴⁹ eta **edun* aditz berreraikiaren artekoa, zeinak, semantika espekulatiboaren alorrean sartu ezean, formazko batetortzeaz beste informazio erabilgarririk ez baitugu ematen (Trasken balizko **eduni* ez lekukotzeaz gainera), oraingoz bide hori bide itsua dela erakutsirik.

Halere, uste dut arrazoiak aurkitu ditudala akitanieraren garaian *-i* atzizkia jadanik fosilduta zegoela pentsatzeko, eratorri batzuetan behintzat. Zorionez, ondo leku-

⁴⁶ Berriro ere alde batera utziko dut, berariaz, [part. + *egin*] mendebaldeko perifrasiak, dialekto-berrikuntza delakoan, azalbidea behar baino gehiago ez zaitzeko.

⁴⁷ Martínez Aretak (2017) —Lafonen intuizioari jarraiki— proposatu du AE-n euskara «mood-prominent» hizkuntza zatekeela, «irrealis» vs. «realis» oposaketa nagusian islaturik. Berak proposatzen duen «**nentor* irrealis > *nentorren* aoristo» bihurtetaren bidetik azaldu beharko lirateke **edin* eta **ezan*-ekiko perifrasiak ere, alegia, «*ANag *nendi* irrealis > ANag *nendin* aoristo» modura.

⁴⁸ Atal honetako edukia Ariztimuño (2011)-ren irakurketak iradokia da. Lan zaila egin zuen honek, bai landutako material hautemangaitzagatik, bai lan handiaren ondoren uzta (ia) guztia espekulazioen mundu gogorrean gelditzen delako, eta horregatixe mirestekoa iruditzen zait, iradokizunez bete.

⁴⁹ Emakume izena zelakoan nengoen, baina Mikel Martínez Aretak (a.e.) erakutsi dit badela *Edun* izeneko gizonetako bat ere akitanieraren corpusean (ik. Gorrotxategi 1984: 360).

kotuta daude akit. SENI eta SEMBE, lehenengoa mend. *sein* eta eki. *sehi* formen jatorritzat hartua, eta bigarrena *seme*-ren aurreko formatzat, **sen* CVC silaba bakarreko formatik datozkeen beste hitz batzuen artean.⁵⁰

Erro Monosilabikoaren Teoria (EMT; Lakarra 1995, etab.) bere horretan aplikatzen badiugu hitz horiei, aieruz bada ere, geruza oso zahar bateko formak antzeman genitzake akitanierazko izenetan:⁵¹ (26a) bi erroz osatutako izenak; (26b) -CV atzizkidun eratorriak, artean **senbe* bera; (26c) -V atzizkidun eratorriak, fonetikoki kamustuagoak eta, beraz, agian zaharragoak, artean **seni*:

- (26) a. CVC-CVC SENTAR, SENPER
 b. CVC-CV SEMBE (cf. ONBE)
 c. CVC-V SENI

Eta geruza modernoago bat, honela analizatu beharrekoa:

- (27) CVCV-CVC SENIPONNIS (akit. **Senipon*), SENITENNIS (akit. **Seniten*)
 CVCCV-CVC SEMBEDONNIS (akit. **Senbedon*)
 CVCV-CV SENICCO (akit. **Seniko*)

Azken lau antroponimo hauetan elkartuaren oinarria **seni* eta **senbe* akitanierazko hitzak dira, ondo ezagunak diren **bon*, **ten* eta **don* CVC erroei eta *-*ko* atzizkiari lotuak.⁵² Lau forma hauek erakusten digute jatorriz eratorriak diruditen **seni* eta **senbe* bi silabako hitzak jadanik lexikalizaturik zeudela, forma konplexuagoetan parte hartzeko gaitasuna zutenez gero. Gauza bera esan dezakegu, jakina, akit. **gorri-ri* (cf. *Heraus-corri-tsehe*, *Bai-corri-xo*) eta **lohi-ri* buruz ere (cf. *Lohi-tto-n*). Akitanieraren hiztunentzat **senbe* zatikaezina zela grafiak ere erakusten digu, <mb>z idazten baitzuten beti, oraindik ere morfema muga agerian zegoen konposatuetan ez bezala: cf. CISSONBONNIS (Gorrochategui 1993: 620; 2018: 257).

Akitanierazko izen berezietan duten lekuaren arabera, **seni* eta ziurrenik **lohi* ere izenak dira, atzizkiak eranstean zaizkielako (28a; txikigarriak ziurrenik: cf. Gorrotxategi 2018: 260) eta beste CVC erroak elkarketan, edo CVC atzizkiak eratorpenean, edo izenondoak—hori ez dago garbi, jakina—onartzen zituztelako atzetik (28b); aldiz, *gorri* izenondoa zatekeen jadanik, balizko izenaren atzean eta atzizkiaren aurrean baitago beti (28c):

- (28) a. **Seniko*, **Lohito* = *[*seni/lohi* + atzizkia]
 b. **Senipon*, **Seniten* = *[izena + izena/atzizkia/izenondoa]
 c. *Heraus-corri-tsehe*, *Bai-corri-xo* = *[izena + izenondoa + atzizkia]

Partzipioen -*i* atzizkia eta euskara historikoan izenondo (*zur-i*, *gorri-i*, *hor-i*) edota izen (*sein*, *sehi* < **sen-i*; *sari* < **sal-i* edo **sar-i*; *neurri*, *zauri*, *nahi*, *ibai*...) diren hi-

⁵⁰ Ideia jadanik Gorrotxategi (2018: 257)-n dago. Horixe iruditzen zait interpretazio errazena eta, beraz, onena; egia da, *EHHE*-k dioenez (s.v. *seme*), *seni*-ren eratorritzat ere eman litekeela: alabaina, orduan azaldu beharko litzateke zergatik galdu den bukaerako bokala Erdi Aroa baino nahikoa lehenago. *EHHE* berak (s.v.) **sen* euskara historikoko *sen*-ekin lotzen du, bestalde.

⁵¹ Geruzen gaiaz, ikus Lakarra (2012: 48-52; 2015 *passim*).

⁵² EMTren terminoetan esanda. Gorrochategui (2018: 260) -*ten(n)* atzizkitzat jo du, akitanieraren corpusean posizio horretan bakarrik lekukotzen delako; baliteke **don* ere taiu berekoa izatea (*Gisonon*, *Sembedonnis*), baina eusk. *lohi*-rekin (< **don-i*) lot daitekeen heinean nekezago, agian. **Bon*, aldiz, bietara agertzen da (cf. *Bonbelex vs. Cissonbonis*).

tzen *-i* atzizkia homofonoak ez ezik bat direla jakintzat ematen dugu (cf. Trask 1995: 218); areago, jakintzat eman behar *-i* markaren lehen zeregina (berreraiki dezakegun lehena) partizipioa dela, partizipioetatik izenondoak sortzen direlako —eta bigarren maila batean izenak—, baina ez alderantziz (cf. Dixon 1977).

Baldin **seni* eta **senbe* erro berekoak balira, proposatu dugunez, eta akitaniera garaian jadanik lexikalizaturik baleude —itxura guztien arabera, egon bazeuden— ez dirudi zorakeria denik pentsatzea beste hainbeste gertatzen zela jadanik **etorri* bezalako formekin, alegia, hiztunek ez zutela jadanik K.o. i. mendean **etorri-i* gisara analizatzen. Honek azalduko luke zergatik ez den orain artean *-i* atzizkidun partizipio mailegatu garbirik ediren;⁵³ hau da, suposa dezakegu aitzineuskara latinetik mailegatu hasi zenean jadanik *-i* atzizkia ez zela emankor. Ondorio hau onartuz gero, onar genezake jadanik ez dela ezinbestekoa *etor* / *etorri* erako «aditzoina vs. partizipioa» oposaketa edo, beste era batera esanda, aitzineuskarako **etor* gisakoak galduta leudekeela, inoiz existitu balira. Hurrengo atalean (§4) hipotesi berriak eratzerakoan berriro helduko diogu honako aukera honi, mailegatutako aditzen aditzoinaren sorrera azaldu beharko dugula ahaztu gabe.

3.6. Geruzak Leizarragaren aditzoinean

Zulaikaren lanetatik (1994, 1999) ezer argi ageri bada, nire iritzian, Leizarragaren aditzoinak sailkatzeko zailtasuna da, partizipioaren araberrako aukera ugari egoteaz gainera ez darabilelako «...beti molde bat bera sail bereko aditz[etan]» (Zulaika 1994: 791). Leizarragaren aditzoinaren anabasa ez ote zaion «hizkera ezberdinetatik jaso moldeak» erabili izanari egotzi behar pentsatu zuen Zulaikak (1994: 792), eta ziurrenik ez zaio arrazoirik falta, hein batean bederen. Neuk, aldiz, Leizarragaren hizkuntzan bere mintzoaz bestetako (ziurrenik ekialderagoko) ezaugarriren bat egon litekeela ukatzeko asmorik gabe bada ere,⁵⁴ uste dut Leizarragaren corpus aberatsean —Etxepareren corpus urriarekin konparaturik behinik behin— dialekto-aldaerak baino nabarmenago geruza ezberdinak daudela elkarrekin, hots, garai ezberdinetan sortutako formak. Premisa honetatik abiatuta saiatuko naiz Leizarragaren aditzoinaren alderdi batzuk azaltzen, beraren unibertsoak aditzoinaren historia hobeto ulertzen lagun diezagukeelakoan.

Honetarako, baina, beste premisa bat ezarriko dut: perifrasietakoko forma jokatu-gabeak eta aditz-izenetakoak, noizbait batak bestean eragina izatea oso litekeena den arren, berez zeinek beren prozesua pairatu dutela, lehenago Leizarragarekin berarekin erakutsi dugunez (§3.2); beraz, bakoitza bere aldetik aztertu behar dira, nire ustez, ezer ulertuko bada.

⁵³ Bi hautagai ditugu: *azarri* (RS 383) eta *aberatsi* (Oihenart, Pr 681). Bigarrena zalantzakotzat jo ohi da Oihenartena delako, besteak beste; ikus Azkarate (1994), haren berezitasunez dabilen uste zabalduenaz jabetzeko —ez beti zuzenenaz—. Lehendabizikoari deritzat interresgarriena, lehen begiratuan *azarri* / *ausartu* kognatu bikotea geneukakeelako, baina, jakina, *-i*-gatik beragatik haren mailegutatasuna zalantzan ipintzekoa da, Lakarrak diostanez (a.e.).

⁵⁴ Halere, bestetan erakutsi nahi izan dut (Urgell 2007 eta 2015) orain artean ez duela inork hori aldezteko modukoa den ezaugarri garbirik aipatu, nahiz —gertatu ohi denez— baieztapena lanik lan hedatuz doan, betirako antzean.

Perifrasietako forma jokatugabeari helduko diogu, bada, alegia, berez aditzoinaren forma biluzi orokor bakarra denari. Honi dagokionez, *-tul-du* partizipiodun aditzetan gehienek \emptyset -dun aditzoina dute (*geldi, har, sar, sor, hauta, harrapa, agor, pensa, bezt...*),⁵⁵ baina gramatika-kategoria ezberdinetatik sortutako aditz eratorrietan nekez zehatz daitezkeen arauen arabera batzuek *-t* aditzoina dute —batzuetan $\langle d \rangle$ idatzia—⁵⁶ (29a), bestek \emptyset -duna (29b) eta beste batzuek noiz bata noiz bestea (29c), Zulaikak (1994: 786-788) deskribatu zuenez.⁵⁷

- (29) a. *arind zezaten* (Act 27, 38), *ausart zedin* (Mc 15, 43), *bat zekion* (Lc 8, 27), *hant leiten* (Act 28, 6), *hert edo emenda ahal daite* (Catech 1335-18), *lot zekion* (Mt 14, 31), *neurt itzak* (Apoc 11, 1), *orhoit babadi* (Mt 5, 23), *etzaitzela samint* (Col 3, 19), *urrund zedin* (Lc 22, 41), *xuxent zezan* (Mc 9, 27), *zaurt zezaten* (Mt 21, 35)
- b. *ager zekion* (Mt 1, 20), *aphain ditzanzat* (Lc 1, 76), *azken zedin* (Lc 2, 43), *bihur zitezen* (Lc 2, 45), *dei zitzan* (Mt 4, 21), *handi zitezen* (Mc 4, 7), *zuzen itzazue* (Mt 3, 3)
- c. *ilhund zedin* (Lc 23, 45) vs. *ilhun bitez* (Rom 11, 10); *lagund baitzekion* (Act 5, 36) vs. *lagun lekizten* (Lc 5, 7)

Gure lehen galdera hauxe da: aditzoin batzuek, zergatik dute herskaria bukaeran? Erantzun bakarra eman ohi zaio, dakigunez (§2.3): ekialdean aditzoinaren erabilera indartu egin delako (cf., adibidez, Padilla 2013: 334-336; Mounole & Gómez 2018: 503). Alabaina, baieztapen horrek egoera nabarmen konplexuago bat estaltzen du, zehazki guztira jatorri ezberdineko hiru talde bereizi baititugu Leizarragaren corpusean.

Lehen taldea, Mitxelenak jadanik agerrarazia (1977a: 422-423), Erdi Aroko azken bokalaren galeraren ondoren bukaerako *-d*, *-h* eta *-g*-ren neutralitzeaz (*-t* bihurtu izanaz) sortuak ditugu; Leizarragarenak ez ezik (30a), Mitxelenak bildu zuen adibide arkaiko argigarri bat ere (30b) jaso dut:

- (30) a. *handi* > *hant* (nondik part. *hantu*), **bade* (Mitxelena 1977a: 134) > *bat* (nondik part. *batu*), *herdi* > *hert* (nondik part. *hertu*), **lohi* (Mitxelena 1977a: 423) > *lot* (nondik part. *lot(h)u*)
- b. *zil(h)egi* > *zil(h)et* (Saug Voc; part. *zilhetu*)

Halako ziurtasun batez esan dezakegu Erdi Aroko hots-aldaketen ondorio dela talde hau, zehazki XII. mendea baino lehenagokoa —*Erret Ihera* (1150) bezalako adibideak sortu zituenez—, ezbairik gabe mendetxo batzuk lehenagokoa, (30a)-n aipatu ditugun adibideetan erdiek izarra eramateak salatu bezala, behar bada.

Bigarren taldea ekialdeko mailegu erromanikoez osatzen dute: *ausart* eta *orhoit* honen adibide gardenak dira Leizarragaren corpusean (cf. 29a). Talde honen ezauga-

⁵⁵ Leizarragaren adibideak gaurko grafian doaz, kontu horrek hemen zeresanik ez duelakoan.

⁵⁶ Aurreko ikertzaileei jarraitzen diet, $\langle d \rangle$ grafia etimologikoa —partizipioaren formarekiko analogoa— delakoan (Lafon 1944: II, 19; Mitxelena 1977a: 235, 21. oh.; Zulaika 1994: 786, 4. oh.).

⁵⁷ Adibide bakan batzuk baino ez ditut bildu, denak ere Zulaikaren lanetik hartuak, jatorrizko testuarekin erkatu edota testuan bilatu eta osatu baditut ere. Testamentuaz gainerakoetan, Euskaltzaindiaren faksimileko orrialdea eta lerroa eman ditut.

ria da bukaerako herskaria jatorrizkoa izatea: izan ere, ezaguna denez, *-t* horrek salatzen du bukaerako bokala galdu zuten gertuko erromantzeetako batetik hartutako maileguak direla, ziurrenik gaskoi edota bearnesetik (ikus orain *EHHE*, s.v. *oroit*). Predikatibo gisa (cf. *oroit izan*) erabili bide ziren hasieran euskaraz, eta geroago baino ez ziratekeen aditzak sortu euren gainean (*ausartu*, *oroitu*).

Hirugarren taldea halako azalpen etimologikorik ez dutenek osatzen dute, bai *-t* rik sortzeko biderik ez duten beste izenkietatik sortutakoek (31a), baita denominalak edo izenkietatikoak ez direnek ere (31b):

- (31) a. *zuzent* < *zuzendu*, *xahat* < *xahatu*, *deinat* < *deinatu*
 b. *irakurt* < *irakurtu*, *sort* < *sortu*

Leizarragak ez ditu lekukotzen (31)-ko mota guztiak. Aitzitik, maileguak (*ausart*, *oroit*) edo hots-aldaketen ondorioak (*hant*, *lot*) alde batera utzita, Leizarragak berez *-t*-rik sortzeko biderik ez duten beste izenkietatik sortutakoak ditu (*ohart*, *zaurt*, *urt*, *xuxent*), baita izenkietatikoak ez direnetakoren bat edo beste (*irakurt*, *erskont*). Aldiz, hutsune handi bat nabaritzen zaio: *CVC-tu* aditzen sailekoak (*hart*, *sart*, *sort...*), geroago Euskara Zaharrean agertuko direnak, Mounole & Gómezek (2018: 503) bildu adibideen arabera.

Hirugarren talde hau modernoena da, orokorrean, baina ez horregatik argiena. Izan ere, *-t* aditzoin etimologiko ziurrak ez dira asko, ikusi berri dugunez, ez halako indar analogikorik sortzeko lain, zeinagatik *-t* aditzoinen hedatzearen arrazoia bilatu beharrean garen. Bi bide baino ez ditugu: barrukoa eta kanpukoa. Batetik, gogora dezakegu ezen, baldintza egokiak izanez gero, Erdi Aroko azken bokalaren galera baino lehen existitzen ziren *-tu* zein *-du* partizipioen emaitza erregularra *-t* litzatekeela, *buru*-k *bur*- eman zuenez (cf. Leiz *burhezur*, adib.):

- (32) *[*zuzendu* KEN -u] > *zuzent*, *[*sortu* KEN -u] > *sort*

Bestetik, Mitxelenak aurreratu zuenez (1977a: 423, 26. oh.), pentsatzekoa da ekialdeko euskarak (gaskoi eta) bearnesarekin izan duen ukipen estu eta luzeak erromantze horren *-t*-dun partizipio maskulinoaren mailegu kate luze bat sortu zezakeela. Mitxelenak *kausit* (Oih) eta *usat* (Leiz) seinalatu zituen, adibidez.

Proposa dezakegu, beraz, euskara historikoko *-t* aditzoin ugariak Erdi Aroan sortu bide zen prozesu luze baten ondorio direla: orduko hots-aldaketa horiek lehenago ezinezkoa zen *-t* bukaera normaldu izanagatik (cf. *bat* eta *dut* berebat) are errazago onar zitzaketan ekialdeko hiztunek gaskoi-bearnesen partizipio maskulinoak beren horretan, eta bi joerak —egitura batzuetan azken bokala galtzea eta gaskoi-bearnesen partizipioak ziren bezala mailegatzea— bata bestearen indargarri izan bide ziren Iparaldean XVI. mendea baino nahikoa lehenagoko garaitik hasita.

-gi/-ki aditzen kontuan, ostera, ez dago pentsatzerik *ebak* bezalakoak Erdi Arokoak direnik, bi arrazoigatik. Alde batetik, jadanik dakigunez, *-g(i)*-ren bokalaren galeraren ondorio zaharra *-t* baitzatekeen (*ebagi* → **ebat-*) eta ez *-k* (*ebagi* → *ebak*). Bestetik, Leizarragak —eta, dakidalarik, Euskara Arkaikoko gainerakoek ere berdin— betiere *-gi/-ki* bukaeradunak ematen baititu, izan aditzoina, izan partizipioa:

- (33) *eratxeki zezan* (Lc 3, 20), *ireki zitezzen* (Mt 9, 30), *aurdigi beza* (Io 8, 7)

Ondorioztatu behar dugu, bada, orain arte pentsatu den legetxe, *-k* aditzoinak berankorrek direla,⁵⁸ zehazki Euskara Zaharretik aurrerakoak (Mounole & Gómez 2018: 503) eta, zehatzago mintzatuz, mende bat-edo lehenago lekukotzen dira ekialdean, idazle lapurtarretan baino: *atxek* (Ettx), *idek* (Xu, He), *jarraik* (Bp, Xu, He)...⁵⁹

Azkenik, aditz talde txiki batez hitz egin behar dugu, orain arte landu ditugun partizipioez (*-i*, *-tu*, *-gil/-ki*) bestelakoak, partizipio markarik gabeko aditz gutxi batzuek osatuaz: *bete*, *gorde*, *erre* eta *busti*. Interes handikoak dira guretzat, zeren eta itxuraz aditzoina partizipioa baino modernoagoa baitute eta, bestalde, guztiak elkar-tu-eratorrien lehen osagaiaren azken bokalek *e* > *a* aldaketa pairatu zuten Erdi Aroko garaitik baitatoz,⁶⁰ hots, gutxi gorabehera *hant* eta *zilhet* aditzoinak sortu ziren garaitik. Leizarragaren lekukotasuna nahasia da, aditzaren araberakoa (Zulaika 1994: 790-791): *bethe* eta *erre*-k bietara dute aditzoina, baina betiere *a*-dunak aditz-izenean (34a); *gorde*-k, aldiz, *gorde/gordatze*-txandakatzea du (34b) eta *busti*-ren kasuan *busta* aditzoina baino ez da lekukotzen testuan (34c).⁶¹

- (34) a. *bethaitzazue* (Io 2, 7; 3 ag.), *bethe zitzaten* (Io 2, 7; 27 ag.), *bethatzen* (Mc 4, 37; 7 ag.)
erre zitzaten (Act 19, 19; 5 ag.), *erra zezan* (Mt 22, 7; 2 ag.), *erratzen* (Mt 13, 40; 12 ag.)
 b. *gorde zezan* (Mt 25, 18; 4 ag.), *gordatzen* (1 Cor 16, 2; ag. bakararra)
 c. *busta dezan* (Lc 16, 24; ag. bakararra)

Joera nahasia, jakina, aldaketa garai bati dagokio, non forma zaharra eta berria lehian dabilzan. Baina, zein da zaharra eta zein berria? Lehen bulkada aditzoina indartzeko ekialdeko joerari egoztea bada ere (cf. Padilla 2013: 335 eta 11. oh.), badira mendebaldeko lekukotasun zaharrak ere.⁶²

- (35) a. *betetzen du* (Pedro de Ezcurra, HGN, 1609)
 b. *betaitea* «henchimiento» (Lcc), *gordaitan debena* «guardador» (Lcc), *betatu doa* (RS 94), *erra zizan* (RS 294), *gordatze* (*CatAnz* ap. *OEH*, s.v. *gorde*).

Bistan da, beraz, antzinago forma orokorrak zirela, adibide nafarra gabe ere bazter-eremuen irizpideak esango ligukeen bezala. Gure zalantza da ea zein den aukera onena —eta honekin aditzoina eta aditz-izena berriro biltzen ditugu—: (a)

⁵⁸ Dakidalarik, Lafittek (1944: 203) bakarrik pentsatu zuen *ebak* dela jatorrizko forma, «...since it is evident that verbs in this class are etymologically formed as [STEM + *-ki*], and not [STEM + *-k* + *-i*]» (Padilla 2013: 335).

⁵⁹ Dena dela, paralelismo bat ezarri behar dugu **duga* > *duk* eta **aga* > *-ak* emaitzekin: Mitxelena adierazi bezala horietaz aritzean (1977a: 238), «El diferente tratamiento puede depender también de la diferencia de fecha».

⁶⁰ *Busti* ez da horren nabarmena, baina **musteu* > **mustiu* > **musti* > *busti* bezalako zerbait proposatuz gero bai; *busta* < **buste* formatik letorke orduan (Lakarra a.e.).

⁶¹ Alabaina, aditz-izena lekukotua da ekialdeko testuetan (cf. *bustatzen* Egjat, etab.).

⁶² Ikus xehetasunak *OEH*-n, s.vv. *bete*, *busti*, 1 *erre* eta *gorde*, baten batean Hegoaldeko adibide zaharrak osatu beharrak badira ere. Laburbiltze ondo informatu baterako, ikus halaber Camino (2008: 157-158).

aditzoinaren forma Erdi Aroan sortu zen (*bete* → *beta*) eta aditz-izena haren eratorria da (*beta* → *betatze*); (b) aditz-izenaren forma Erdi Aroan sortu zen, txandakatze bat sorturik (*bete* / *betatze*), eta aditzoina haren atzeranzko eratorria da (*betatze* → *beta*); edo (c) *beta* eta *betatze* garaikideak dira, Erdi Aroko hots-aldaketa arau beraren ondorio.

Galdera horri ez zaio erraz erantzungo, ez era batera agian, baina, guri axola zaigun heinean, azpimarratuko dugu Erdi Aroko hots-aldaketa horrek [*bete* + *izan*, **edun*] vs. [*beta* + **edin*, **ezan*] txandakatzea sortu zuela, non *beta* ziurrenik «aditzago» zatekeen *bete* baino. Nire ustez, aditz hauek beste lekukotasun argi bat ematen digute aditzoin historikoa Erdi Aroko hots-aldaketen ondorio dela sinisteko. Erronka handi bat dugu hurrengo lerroetan, bada: teoria berri bat sortzea, aditzoina Erdi Aroan nola sortu zen azaltzeko.

4. Hipotesi berriak

Aurreko atalean ikusi dugu balitekeela *-i* partizipioak jadanik fosilduta egotea —eta, beraz, aitzineuskarako aditz-enbor biluzia agian jadanik ez egotea— (§3.5), eta hori bera dioskutela hala *emaite* bezalako aditz-izenek (§3.1) nola Euskara Arkaikoko mendebaldeko zein ekialdeko bazter-eremuetako datuek, bietan *utzi* erako aditzoinak eta *utzite* erako aditz-izenak jasotzen baitira (§3.2), aditzoin mota batzuk (*hant*, *ausart*, *usat*, *erra* modukoak) argi ta garbi Erdi Aroan sortuak izateaz gainera (§3.6).

Horrek guztiak zalantzan ipinarazi digu euskara historikoko aditzoina **eCVC* aitzineuskarako aditzaren —are gutxiago gramatika-kategoriaren aldetik zehazgabe zatekeen **CVC*ren— ondorengo zuzentzat jotzea, bai eta adizki jokaturgabe zaharrena bailitza gainerako guztien jatorritzat hartzea ere. Aditzoinaren zahartasunaren teoriak behar bezain ondo funtzionatzen ez duelakoan, bada, aurkakoaren alde egiten ahaleginduko naiz atal honetan proba modura bertsiorik indartsuenan, hots, aditzoina aitzineuskara biziki zahar baten aztarrena izan beharrean, funtsean Erdi Aroko hots-aldaketek —azken bokalaren galerak batik bat— aditz jokaturgabeen sisteman sortutako irregularitasunen morfologizatzeko bat delakoaren alde. Horretarako, oinarritzko hipotesi batetik abiatuko naiz:

- (i) Gainerako adizki jokaturgabe historikoak (aditzoina, aditz-izena eta geroaldiko part.) partizipiotik eratorriak dira.

Honek behartzen gaitu berriz azaltzera aditzoinaren zahartasun handiagoa bermatuko luketen gainerako arrazoiak. Gogora ditzagun:

1. Perifrazi zaharrenetan agertzen da (§2.2)
2. Galduz doan arkaismoa da (§2.3)
3. Aitzineuskara zaharrenaren zantzuak ditu (§2.4)
4. *-tu* aditz mailegatuek zeinek berea garatu dute (§2.5)

Lehenik, Mounolek (2007) perifrazi zaharrena zein den bikain frogatu arren, aditzoinari dagokionez 1. argudioa zirkular xamarra da (aditzoina da zaharrena perifrazi zaharrenaren parte delako). Halaber, 2. argudioak, lehen begiratuan ezin hobea eman

arren, ikusi berri dugu arazoak dituela (§3.2 eta 3.6): Benetan aditzoina kasu gutzietan galdu ote da mendebaldean, ala kasu batzuetan ez da sekula egon? Zer dela eta indartu da aditzoina ekialdean? Hirugarrenik, jadanik ikusi dugu aditzoina **e*-aurrizkiaz osatuta egoteak ez duela ezinbestean esan nahi *-i* atzizkiaz bakarrik osatutako formak baino zaharragoa denik: aitzitik, **e-torri* bezalako aukera bat ere ez da ezinezkoa. Ostera, 4. argudioa indartsua iruditzen zait: ahultasunik aurkitzekotan, Mounolen harako hura, alegia, euskaldunek «latinaz kontzientzia linguistikoko handia» izan behar zutela *-i* eta *-tu* baliokidetzeko (§2.5): horretarako elebitasun indartsua beharko litzateke eta, dakidalarik, horrelakorik ez orduan.

Bistan da gure teoria berriak 1 eta 4. argudioak iraulkatu eta beste era batera azaldu beharko lituzkeela gutxieneko kontuan, aurreko atalean bildu ditugun teoria zaharraren arazoak gainditzeaz gainera. Lau urratsetan azalduko dut: *-i* partizipioen aditz-izenen sorrera (§4.1); perifrasi zaharren gramatikalizazioa (§4.2); *-tu* partizipioen bilakabidea (§4.3).

4.1. *-i* partizipioa eratorri eta elkartuen oinarritzko forma da

Horago ikusi dugunez (§3.1), **emani*-ren hipotesi emankorra burutu gabe utzi zuen Traskek, «nahasketa garaia» egiazki azalpen txiroa baita, izan, azaltzeko zergatik euskara historikoan *eman* erako aditzoin zaharrek betetzen duten partizipioaren lekua eta, alderantziz, zergatik **emani* > *emai* erako partizipio zaharrek betetzen duten aditzoinaren lekua elkartu-eratorrietan (*emaiten*, *emai*, *emaitza*, etab.).⁶³ Hala eta guztiz ere, aitortu egin behar ez zela erraza gainerakoan kontu zail horiek ondo azaltzen zituen teoria gainditu eta beste azalbiderik ematea (cf. Urgell 2006: 936, 24. oh.).

Hemen erabili ditugun gaietatik, ordea, beste aukera bat sortzen da. Aski da gogoratzea aditzak ez daudela gainerako hitzak eragin dituzten hots-aldaketa legeen eraginetik kanpo. Hala bada, gure proposamena bi hipotesi hauetan oinarritzen da:

1. [Part. + *-te*] aditz-izena sortzeko arau zaharrena da
2. *Eman* **emani*-tik dator *i* bokalaren galera erregularragatik

Hipotesi hauen bidez, ederki azal daiteke **emani*-ren arazoa, zeren eta *-i* partizipio gutzietarako bilakabide bera proposatzen ari baikara, hiru garaitan banatua. Hauxe da, bada, (12)-n azaleratu zaigun arazoa konpontzeko proposatzen dudana irtenbidea eta dagokion kronologia erlatiboa:

⁶³ Oyharçabalek (1998: 326-327) «[t]rès ingénieuse» deritza Trask-en azalpenari, baina «...l'analyse laisse malgré tout certains points non expliqués»; bata da zergatik aditz batzuek (*jan*, *edan*, *etzan*, *entzun*...) ez duten *-i*-rik eratorrietan (***jaite*, ***edaite*, etab.); bigarrena, goraxeago azpimarratu dugunez, partizipioari ematen dion garrantzia, aditzoinaren zahartasunarekin bat ez datorrena: «Pourtant cette importance devait être moins grande dans la vieille langue que dans celle d'aujourd'hui, où les formes radicales ne sont plus disponibles que dans des formes marquées du point de vue modal (changement intervenu assez tardivement, au 16e siècle)». Oyharçabalek gogoratzen du, ordea, Trasken ustez (1997: 238) *erran zezan* 'esan zuen' eta *sar zedin* 'sartu zen' bezalako aoristo perifrastikoak «...représentent plutôt des innovations idiosyncrasiques, très localisées, que des survivances de la vieille langue, comme on le pense généralement (Lafon 1944)» (*ibid.*).

- (36) 1. [part. + *-ten*] **etorri-ten*, **emani-ten*
 2. *n* > \emptyset / V — V **etorriten*, *emaiten*⁶⁴
 3. V > \emptyset bi silabatik gorako elkartu-eratorrietan *etorten*, *emaiten*

3. geruzan gertatzen den ezberdintasuna **e.ma.i.ten* > **e.mai.ten* silabakatze aldatari egoztekoa da, nik uste.

Honetarako, gogoratzea baino ez dago derrigor aditzetik eratorritakoek ere pairatu behar izan zituztela gainerako hitzek pairatu zituzten ondoko aldaketa erregular hauek (Mitzelena 1977a: 125-128):

- (37) a. *i*, *u* > \emptyset silaba bikoetan
 b. V > \emptyset silaba bitik gorakoetan

Hasi gaitezen (37b)-tik. *Iturri* bezalako hitz batek egitura fonikoa eta silabikoa (agian baita morfologikoa ere, hein batean behintzat) partekatzen du *etorri* bezalako partizipioekin. Aski da hiruko erregelara jotzea, bada:

- (38) Baldin eta *iturri* → *iturbegi*, *iturbide*, *iturburu*...⁶⁵
 orduan *etorri* → *etorkizun*, *etorburu*, *etorrera*... baita *etorten* aditz-izena ere

Bi silabakoetan ere berdin:

- (39) Baldin *harri* → (*h*)*arbel*, *har kantoin*, *Arzubiaga*...⁶⁶
 orduan *hazi* → *hazle*, baita *hazten* aditz-izena ere

Aditzaren elkartu-eratorrietarako, behinik behin, uste dut ekonomikoagoa dela, beraz, [part. + X] araua proposatzea eta arau honi aipatu berri ditugun bi hots-aldaketak erregulariki aplikatzea. Honek esan nahi du ezen, azken bokalen galeraren garaia baino lehenagoko denboran tarteko urrats bat postulatu behar dugula, hipotesien munduan murgiltzen ari garenez gero tentuz izarrak markatuko duguna, nahiz berez beharrik egon ez:

- (40) **etorri* + *-te* → **etorrite* → *etorte*
**hasi* + *-te* → **hasite* → *haste*

Garai hipotetiko honetatik letozke, bada, Iparraldeko ustezko salbuespenak (*utzite*, *erazite*, *ahanzite*, *ohortzite*, etab.; §3.2), bai eta, esan gabe doa honezkero, Hegoaldeko galeraren ustezko lehen adibideak ere, XVIII. mende arteko lau lurraldeetako testu zaharretan topatzen direnak —eta hau oso garrantzizkoa da—, hala nola *asite* (Landucci, *Viva Jesus*, Kapanaga, Arzadun) / *asitze* (Beriain, Elizalde, Otxoa Arin, Irazusta, Kardaberatz, Ubillos). **Etorrite*, **ema(n)ite*, **hasite* garaia (36-2) orokorra litzateke, bada, baina *etorte*, *haste* garaia (36-3) ez agian.

⁶⁴ Esan gabe doa zehatzago bokal sudurkarietaz ere hitz egin behar dela geruza honetan (cf. Mitxelena 1977a: 301-302; berriki Egurtzegi 2014, 147-170). Zilegi bekik, ordea, azalpena bakuntzea, sudurkarietaz gorabehera berbera baita.

⁶⁵ «com. *it(h)urbegi* ‘manantial’, *it(h)urburu* ‘manantial, origen’ (ya Leič.), de *it(h)urri* ‘fuente’, cf. top. *Iturgoyen*, Navarra, siglo XI» (Mitzelena 1977a: §6.1.c). Cf. orain *Itur lax* (1013), *Iturbideco* (XIII), *Iturburu* (1213), *Iturgaiz* (1364), etab. (Reguero 2011: 203).

⁶⁶ «Leič. *har kantoin* ‘piedra angular’, Pouv. *harxede* «butte de pierre», *hardi* ‘pedregal’, etc. de (*h*)*arri* ‘piedra’, cf. top. *Arzubiaga*, *CS-Mill.* 91, año 1025, Álava» (Mitzelena 1977a §6.1.a).

Beste azalpenik ez da behar iraupen hauek azaltzeko, ezpada analogikoa, Mitxelenak jadanik aipatu bezala bi silabako hitzetan topatu zituen salbuespenak azaltzeko (1977a: 125). Morfologian analogiak are errazago joka zezakeen, baldin eta —erabiltzen ari garen hipotesi indartsuenak dioenez— aditzoinik ez bazegoen, partizipioaren eta partizipiotik eratorritako gainerako aditz jokatu gabeen artean osatzen duten paradigma babestearren.

Hipotesi honek zalantza sor lezake, zergatik *etorten*, baina *etorriko/etorriren*. Erantzuna Mitxelenak eman zigun *-aga* eta *-eta* atzizkien ezberdintasunak azaltzerakoan (1971: 276-277): lehendabizikoak erator atzizkiek bezala jokatzen du eta bigarrenak, aldiz, deklinabide atzizkiek bezala. Honexegatik ez zen *etorriko* > ***etorko* gertatu, *iturriko* > ***iturko* bezalaxe.⁶⁷

Eta, amaitzeko, ideia berri bat. Neuk behintzat beti duda egin dut nola lotu behar ziren elkarrekin Etxepareren *haritu* hapaxa eta *hartu* beraren kognatu modernoa (cf. *OEH*, s.v. *2 haritu*). *Hartu*, *neurtu*, *saldu* eta antzekoak denak eratorri moderno xamarrak direla kontuan izanik,⁶⁸ onartzen baldin badugu aditz-izenetan ere partizipioaren azken *-i* ere galdu dela gainerako eratorri guztietan bezala, goraxeago ezarri dugunez, onartu beharko dugu ondare zaharreko *-tu* partizipioek ere bilakabide bera izan zutela, besterik gabe:⁶⁹

- (41) **hari* part. zah.[arra] + *-tu* > *haritu* > *hartu*
neurri part. zah. + *-tu* > *neurritu* > *neurtu*
**hotzi* part. zah. + *-tu* > *hotzitu* > *hoztu*
**sali* part. zah. + *-tu* > **salitu* > **saltu* > *saldu*
**sori* part. zah. + *-tu* > **soritu* > *sortu*

Agerian denez, proposatzen ari naiz **e*-rik ez duten aditz zaharren tarteko forma, alegia, *-i* emankor izateari utzi zionekoa, pleonastikoa zela: ez zela adizki ordezkatzetik izan —hiztunek latin gramatikaren kontzientzia handia izatea eskatuko lukeelako (ik. §2.5)—, baizik eta hots-aldaketa arau erregular batek sortutako espejismoa. *Haritu* eta *hotzitu*, bata testu arkaiko batean (Etxep) eta bestea bazter-eremu batean lehen testuetatik (*RS*, *Lz*) lekukoturik egotea hipotesiaren berme handia dela esango nuke.

4.2. Perifrasi zaharren gramatikalizazioa

Mitxelenak aditzoinetan sumatu zituen irregulartasunak azaltzeko asmoz, **edin*-ekiko perifrasiaren sorrerari buruzko hipotesi bat eraiki zuen, alde zuzenaren aipatua (§1.2):

Una interpretación posible es la siguiente: En los verbos denominativos, lo que acompañaba al auxiliar en un principio era el tema nominal mismo, no el part. derivado: Leiz, *ezadila ichil* ‘no te calles’ era literalmente ‘no te vuelvas callado’, *aldara ez-*

⁶⁷ Geroago gertatu da sinkopa geroaldian, berrikuntza gisara. Nafarroa Garaikoa bide da ezagunena: lehendabiziko agerraldia —zorigaitzez bitxia eta, beraz, dudazkoa— *iblico* da, agian *ibilco*-ren ordeztzat (Serm1729, ap. Reguero 2017: 550); *ikusko* du Elizalde (1735) eta *ikusko*, *etorko* bezalakoak ugari Lizarraga Elkanokoak, adibidez. Araban badu Gamizek ere *ikusko* ‘ikusiko’ (3 ag.).

⁶⁸ Cf. *neurri* (*OEH*, s.v. *neurri* II), **hari* (→ *haritu*, *hartu*; ik. *OEH*, s.v.) eta **sali* (→ *saldu*; cf. *EHHE*, s.v. *saldu*).

⁶⁹ Begiratu bekio bilakabide orokorrari, ez aditz bakoitzaren hotsen xehetasunei, zeren eta erro zaharren *-l* eta *-r* amaiezez behinik behin zeresan handia baitu azkenotan Lakarrak (ikus 2018: 192-193).

tadinçât ‘para que no se aparte’ lit. ‘para que no se haga al lado’. Pero, si el sintagma se comportaba como un compuesto nominal, *-t* podía aparecer al final de ciertos radicales: Oih. *bat nendin* ‘me encontré’ de *bat* ‘uno’ (part. *bathu*), *lot* ‘atar’ de *lobi* (part. *lothu*), Sauguis *zilbet* de *zilhegi* e incluso Leiz. etc. *hant* ‘hinchar’ de *handi* (part. *hantu*). Más adelante, se antepondría al auxiliar acaso en ocasiones el participio en vez del tema nominal del cual era derivado (Mitxelena 1977a: 423).

Har dezagun Mitxelenaren hipotesiaren aukera indartsuena: demagun, bada, [aditzoina + **edin*] perifrasiá [izenkia + **edin*] egituratik sortua dela, non izenkia **edin*-en predikatiboa baita: *ichil zedin* ‘ixil bihurtu zen’ litzateke hasieran, beraz. Mitxelenak diosku, gainera, egitura horren barnean Erdi Aroan hitz elkartu-eratorriak eragin zituzten hots-aldaketek eragina izan zuketela, **zilhegi zedin* > *zilbet zedin* bilakarazirik, **haragi* + *-gin* > (*h*)*arakin* gertatu zen bezalaxe. Erants dezakegu guk kasu bertsean leudekeela *bete* > *beta* eta *erre* > *erra*, besteak beste (§3.6).

Egitura horren lehen lekuan «izenkia» jarri dugu, baina **edin*-en kasuan «adjektiboa (edo kidekoa)» jarri beharko genuke, zeinagatik aditz formarik agertzekotan partizipioa agertzea esperoko genukeen. Beraz, proposatuko nuke [-i part. + **edin*] partizipiodun egiturak ere pairatu zituela Erdi Aroko aldaketak eta, beraz, **etorri zedin* > *etor zedin* bihurtu zela, **handi zedin* > *hant zedin*-en antzera. Bi osagaien arteko lotura handiagoa erakusten duen hots-aldaketak egituraren gramatikalizazio handiagoa iragarriko luke hasiera hartan —iragarri ez ezik, markatu ere—, hots, [izenkia + **edin*] → [aditz nagusia + aditz laguntzailea] gisa berranalizatua zela. Ez dezagun ahaztu Erdi Aroko arauok ez zituztela hitz elkartu eta eratorriak bakarrik eragin, [izena + izenondoa] erako sintagmak ere baizik: cf. *ardan bustia* (TAV 2.2.15), *itsas zabalean* (Ax 217), etab.

Bidenabar, bitxia da germanikoaren ustezko maileguk (*gorde*, *bota*) ez izatea, ez *-i*, ezta *-tu* markarik ere. Honek berma lezake esaten ari garena, alegia, *gorde* ditugun perifrasi zaharrenetan ere jatorrian ez zirela «egiatzko» aditz nagusiak erabiltzen —geroago, gramatikaldun zirenean bezala—, baizik eta predikatibo modura erabilitako adjektibo eta bestelakoak, azken batean hori baino lehenago euskara aditz gutxiko hizkuntza zatekeelako, Lakarrak (2006a: 611-613) proposatu bezala, Pawley (2006)-ren ildotik (cf. Mounole 2006: 727 ere). Partizipioaren aldetik hipotesi honek izan ditzakeen abantailak ondo ikusi ditu Mounolek (2008: 432-433).

[Aditzoina + **ezan*] egituraren sorrera azaltzeko, erabili dezakegu Mounolek (2007: 117-118) [part. + *egin*] perifrasiaren gramatikalizazioaz eman duen azalpena, hots, egitura biperpausdun gisa sortu zena (42a, 42b) perpaus bakarreko egitura gisa berranalizatu zela beranduago, argumentuak berrantolaraziz (42c, 42d); bere adibideak egokituko ditut:

- (42) a. Jonek_{subj.} [ikus_{osag.}] [zezan]_{ad.}
 b. Jonek_{subj.} [[zakurra] ikusi]_{perpaus osag.} [zezan]_{ad.}
 c. Jonek_{subj.} [ikus_{osag.}] [zezan]_{ad.} > Jonek_{subj.} [ikus_{osag.}] [zezan]_{ad.} [ikus_{osag.}] [zezan]_{ad.}
 d. Jonek_{subj.} [[zakurra] ikusi]_{perpaus osag.} [zezan]_{ad.} > Jonek_{subj.} [ikus_{osag.}] [zezan]_{ad.} [ikus_{osag.}] [zezan]_{ad.}

**Edin*-ekikoan gertatu bezalaxe, bada, honetan ere hots-aldaketak eragina izango zuen; demagun izenondoarekin (43a), izenarekin (43b) eta partizipioarekin (43c):

- (43) a. **zilhegi nezazu* > *zilbet nezazu*

- b. **neurri zezan > neur zezan*
 c. **ikusi zezan > ikus zezan*

Honek garamatza aintzat hartzera [X + **edin, *ezan*] egiturak Erdi Aroan elkartu-eratorriak bezalaxe portatu zirela.⁷⁰ Hots-aldaketa arau horiek [izena + izenondoa] egituretan ere eragin izanak iradokitzen du azentu-unitatearen eremuan operatu zutela, Mitxelenak —esplizituki aipatu ez arren— hain zuzen azentuak eragindako bokal galeraz aritzean aipatu izanak dioskunez (1977a: 422-423). Beraz, ez dago eragozpenik [adoin. + **edin, *ezan*] perifrasiatarako ere antzeko prozesua proposa dezagun:

- (44) **etorri zedin* → *etor zedin*
**ekarri zezan* → *ekar zezan*

Gogoratzea baino ez dugu *-i* bokalaren sinkopa bera jazo dela gure egunotan bizkaieraren eremuko zenbait mintzotan: *etorri zan* → *etor zan* (Zuazo 1998: 224). Ez bide da une eta gune bakarra izan, *ifn naiz* ‘ipini naiz’ Gamiz arabarraren adibidearen arabera («Dabilzentxoak»; c. 1760).

Proposa genezake, gainera, aditzoinaren ordeztarzia partizipioa duten mendebaldeko adibide zaharrak arkaismoak direla —eta ez berrikuntzak—, aditz-izen eta aditzaren gainerako elkartu-eratorrietarako proposatu berri dugunez (§4.1). Funtsean, pentsa genezake partizipioarekiko analogiak indar gehiago izan zukeela mendebaldean, gehienbat jatorrizko [*-i* part. + **edin/*ezan*] arauari heltzen ziotelarik; erdialdean [adoin. + **edin/*ezan*] berrinterpretazioak indarra batzen zuen bitartean, eta denborarekin areago ekialdean, non *-t* aditzoin berriek eta bestek berrinterpretazio hori sendotu ez ezik, gero eta ezinbestekoago bihurtuz joan diren.

Azkenik, seinala dezagun honek perfektuzko perifrasiaren arteko kronologia zorrotzarazi behar digula: izan ere, proposatu dugun bilakabidea onartuz gero, onartu beharko dugu Erdi Aroko hots-aldaketa arauak gertatu ziren garaian [part. + *izan, *edun*] perifrasiak oraino gramatikalizatu gabe zeudela. Mounolek (2006: 728) adierazi bezala, XVI. mendean ez dirudi perifrasi horien gramatikaltzea oraino aurreratua denik, laguntzaileok trinko gisara era guztietara —denbora eta modu guztietan— erabiltzen direnez gero, nahiz gaur egun hori euskalkien arabera ezberdina izan. Eta, bestalde, gogoratu behar lehenagotik iradoki dela perfektuzko perifrasi modernoak inguruko hizkuntzetan (latina, alemana) aurkitzen ditugun parekoak direla: mailगतua balitz edo hizkuntza-eremu gertakaria balitz (honetaz guztiaz, ik. Mounole 2006: 729-736), datazioa biziki erraztuko litzaiguke, bistan denez.

4.3. *-tu* aditzen bilakabidea

Ezin ezagunagoa da latinetik hartutako aditzak partizipio forman mailegatu direla (45a); une batetik aurrera erromantzeetatik hartutako aditzek ere forma bera hartu zuten, erromantzezko bilakabidea gorabehera (45b, 45c) eta, ezaguna denez, aditz

⁷⁰ Bitxikeria gisa aipatzekoa da Azkuek uste zuela aditzak bi mugatzaile dituela, *-i* eta *-u*, eta agintzeran, subjuntiboan, ahaleran eta optatiboan infinitiboan [= gure part.] mugagabea dela, hots, ez dituela bere mugatzaileak hartzen (Azkue 1969 [1923-25]: §449).

mailegatuon *-tu* bukaera atzizkitzat hartu eta ondare zaharreko formei ere erantsi ziztaien aditz berriak egiteko zein aditz zaharrak berriztatzeko (45d):

- (45) a. lat. *auditu(m)* > eus. *aditu*
 b. errom. *asmado*⁷¹ ‘balioztatu; uste izan’ → eus. *asmatu*
 c. errom. *ausart* (cf. okzit. *ausard*, ap. *MDELV*, s.v. *ausardi*) → eus. *ausartu*
 d. CVC-*tu* aditzak: *hartu, sortu, lortu, bildu...*

Garatzen ari garen teoriaren parte zailena, poliki inork azaldu ez duena, *-tu* aditz mailegatuon aditzoinaren sorrera da (cf. §2.5). Azalpen erraza, orain arte jakintzat eman dena, ustez behintzat, haxe liteke: **sali* eta **hari* bezalako ondare zaharreko aditzek *-tu* aditzak bihurtutakoan (*saldu, hartu*) euren *sal* eta *har* antzinako aditzoina gordetzeaz gainera (46a), *aditu* eta *begiratu* bezalako partizipio mailegatu zaharreko ere garatu zuten eurena analogiaren eraginez (46b), eta berdin gertatuz joan da handik aurrera aditz mailegatu bat bertakotu den bakoitzean:

- (46) a. **sal* → *sal* eta *saldu*, **har* → *har* eta *hartu*
 b. *aditu* → *adi*, *begiratu* → *begira*

Ebidentzia honek erakutsiko luke latinetikoko maileguak hartzerakoan —eta georago ere ziurrenera— *-i* partizipioaren eta *-i* gabeko aditzoinaren arteko oposaketa oso indartsua zela, hain indartsua ezen hitzunek aditz gisa funtzionatzen hasi ziren *-tu* partizipioetatik atzeranzko eratorpenaren bidez aditzoinak sortu behar izan baitziztuzten, *-i* aditzen analogiaz.

Ez dut hemen ukatu nahi analogiak ez duenik parterik aditzoin berrien sorreran. Izan ere, gure egunetan egiazta daiteke oposaketa bizirik gorde duten hitzunek aditzoin berriak sortzen dituztela analogiaren eraginez: adibidez, gehiegi *begiratu* gabe *telefonatu, telefona, telefonatzen* hirukotea topatu dut *Egungo Euskararen Hiztegia-n (EEH)*. Aitzitik, erakusten saiatuko naiz analogia EZ dela *-tu* partizipioetatik aditzoina sorrarazi zuen prozesu bakarra, ezta zaharrena ere agian.

Alde batetik, ikusi dugu (§3.6) ondare zaharreko *-tu* aditz batzuen aditzoina zaharragoa dela partizipioa baino: *hant* (< *handi*) *hantu* baino, *bat* (< **bade*) *batu* baino, etab.; eta beste hainbeste gertatzen da aditz mailegatu batzuetan ere, alegia, *ausart* zaharragoa dela *ausartu* baino, *oroit* *oroitu* baino, etab.; Mitxelenari jarraiki, gainera, baliteke ekialdean egiazki guztiak izatea horrelako erromantzezko *-t*-dun partizipioen deribatuak (*usat* → *usatu*, etab.) eta, nolahi ere, han *-t* bukaeradun aditzoinak ugaltzeko joera ondo lekukoturik dago.

Partizipioa perifrasi zaharren jatorrizko osagaia dela onartuz gero (§4.2), ondare zaharreko gainerako *-tu* partizipioen aditzoin zaharra zein zatekeen erabakitzeokotan, baldin eta Erdi Aroko hots aldaketak gertatu zirenean partizipioa *hartu* balitz, **hart* aditzoina sortuko zela baieztatuz beharko genuke, nahiz eta *hart, sort* eta antzerakoak askozaz beranduago arte —Euskara Zaharreraino— ez lekukotu (§3.6). Honetatik, uste dut hobetsi behar dela Erdi Aroko hots aldaketak gertatu zirenean partizipioa **hari* zela, **hari* → *haritu* → *hartu* bilakabidea onarturik (§4.1), nondik *har* aditzoina sortuko zen *-i* bokalaren galeraren eraginez. Hipotesi honek aise azalduko

⁷¹ Del lat. vulg. **adaestimāre* (*DEL*, s.v.).

lituzke, beraz, Euskara Arkaikoan Euskal Herri osoan lekukotzen diren aditzoinak: *har, neur, hotz, sal, sor*, etab.

Horixe da irtenbide bakunena, baina ez da irtenbide bakarra. Pentsa dezagun une batez baietz, jadanik partizipioak *hartu, sortu...* erakoak zirela. Gehientsunak silaba bikoak dira eta, beraz, lehen araua dagokie (47a); *-tu*-ren orde *-du* dutenei, gainera, herskari ahostunen neutraltze araua ere badagokie (47b):

- (47) a. *-i, -u > ø* *sartu > *sart, lortu > *lort*
 b. *-d, -g, -h > -t* *saldu > *salt, galdu > *galt*

Izan ere, perifrasiatiko aditzoian ez dugu **hart* erakorik aurkitzen berandu arte, baina besterik da aditz-izenean, zeinaren forma —gogora dezagun (§3.6)— perifrasiatiko aditzoinaren formaz beste era edota erritmo batera garatu baita gehienbat. Hauxe izan liteke *kalte*-ren azalpena (§3.3), oraingoan egun emango geniokeen etimologiaren arabera adierazita:

- (48) **gald(u) + *-de > *galt-de > galte*

Dena dela, *galte* salbuespena da, alde guztietatik arkaikoa dirudien forma bat, izen gisa fosilduta eta *kalte* itxuran aldatuta (bi bazter eremutan lekukotutako adibideak alde batera utzita: ik. *OEH*, s.v.). Hau bezalako bakanen batzuk alde batera utzita, aldiz, ondare zaharreko CVC erroa duten *-tu* partizipioak *-tze* dute aditz-izenaren forma erregularra garai historikoan euskalki guztietan, egia bada ere mendebaldean lehiatzen daudela beste forma batzuekin, dela *-tzaite* (*artzaite*), dela *-tute* (*artute*). Onartzen baldin badugu *hasite* eta *utzite* forma zaharrenak direla —eta ez *haste* eta *uzte*— (§4.1),⁷² onar genezake beharbada *hartute* eta **hartuze* lireratekeela forma zaharrenak berebat. Honen arabera, *hartute* mendebaldeko hizkera batzuek gorde duten arkaismoa litzateke, beraz, *hasite*-ren parekoa (§4.1). Berriz, *-tze* atzizkia orokortu duten hizkeretan aditz-izenaren eraketa honako hau litzateke, *hartu* bezalako partizipioen azken bokala ere galdu zela onartuz gero (49a) eta gauza bera gertatuko zen latinetik eta erromantze goiztarretatik hartutako lehen maileguetan (49b):⁷³

- (49) a. **hart(u) + -ze > *hartuze > hartze*⁷⁴
 b. **adit(u) + -ze > *adituze > aditze*

Ez da hain proposamen zoroa: alde batetik, *-i* partizipiodunen paralelismoa letorkioke alde (50a); bestetik, horixe bera proposatu behar da *ertze* eta *oroitze* bezalako adibide gardenetan (50b):

- (50) a. **emani-te > emaitte, *etorri-te > etortte*
 b. **erdi-ze > ertze* (Lç, Lcc), **oroit-ze > oroitze*

⁷² Berriz, *-tutze* erabateko berrikuntzatat joko nuke; cf., besteak beste, Urgell (2006: 939-940) eta Mounole (2006: 733, 29. oh.).

⁷³ Jakina, **zuritu-tze* eta *oroitu-tze* ere proposa nezakeen, baina nahiago dut pentsatu *-tze* atzizkiaren hasierako kontsonante afrikatua berriki sortua dela, berehala azalduko dudanez.

⁷⁴ Nahita erraztu dut aditz-izenaren atzizkiaren forma. Hasierako *z-* ziurra da, baina ez bokala (cf. Urgell 2006: 930 eta Manterola 2015: 193-194).

[Part. KEN *-u* + *-ze*] hipotesiak, fonetikoki egiantzekoa izan arren, aitor dezadan bitxia ez ezik, motibatu gabekoa eman dezakeela. Motibazio morfoloikoa bilatuko genuke, ostera, **hart(e)-ze* > *hartze* pleonastikoa proposatuz gero: izan ere, oraindik ere ez dakigu zer dela eta hartu zuten aditz batzuek *-tze* —mailegatuek eta CVC errokoek nagusiki—, aditz zaharrek *-te* egiten zuten bitartean (cf. Urgell 2006: 929-932)—. Hala bada, orain esango genuke aditz-izenaren atzizkia ihartu ahala atzizki berri bat batu zitzaioala pleonastikoki Erdi Aroko hots aldaketak baino lehen (**harte-ze*), hauen ondoren *-tze* forma berria sortuz eta, dakigunez, forma honen hedatzeari hasiera emanez.

Ohar bedi, bidenabar, beste *fortis* baten jaiotzaren kontu eman dugula hipotesi honekin, Lakarraren (2011: 56) eta Begiristainen (2015: 23-24) lanen ildotik, hots, aditz-izenaren atzizkiaren *tz* *t* + *z*-ren batuketatik sortua dela. Izan ere, jadanik Mitxelena erakutsi zuen [herskaria + txistukaria] taldearen emaitza txistukari afrikatua izan ohi dela, hala nola *bat* + *zu(k)* > *batzuk*, *ard(i)* + *zain* > *artzain*, *og(i)* + *sein* > *otsein*, etab. (Mitxelena 1977a: 346). Erdi Aroko adibideak ere baditugu: *Erretzubi* (*Nafarroa*, 1125), *Erressoro* (s. xv), biak *erreg(e)*-tik (Mitxelena *ibid.*).

Aditz-izenen formak bere horretan finkatu zirenean (*etorte*, *hartze*, *aditze*), orduan egin ahal zituzten hitzunek proposatzen ditugun operazioak: (51a) berranalisisa; (51b) aditzoinen sorrera analogikoa:

- (51) a. Baldin *etorte* < *etor* + *-te...*
 b. orduan *hartze* < *har* + *-tze* eta *aditze* < *adi* + *-tze*

Hartze → *har-tze* berranalisiak eta are hobeto *aditze* → *adi-tze*-renak bide ematen digu azaltzeko zergatik (52a) lekukotua izan arren (52b) ez den XVI. mendean agertu:

- (52) a. *etorri zedin* > *etor zedin*
 b. *hartu zezan* > ***hart zezan*, *aditu zedin* > ***adit zedin*

Histori garaian hizkera gehienetan *-t* gabeko (edo *-t*-ren ondoren fonetikorik gabeko) aditzoinak egotea azaltzeko aditz perifrasietan bi prozesutara jo behar dugu, ziuurren aldi berean jokatu zutenak: [adoin. + atzizkia] gisa berranalizatzea adizki eratorri GUZTIAK, partizipioa bera barne (hots, [adoin. + *-i*] edo [adoin. + *-tu*]) eta paradigmaren erregularitasuna gorde beharra, *etor zedin* eta *ekar zezan* vs. ***hartzezan* ***abisatzedin* bezalako formek —fonetika erregularra, baina morfologia irregularra luketenak— ez zezaten aurrera egin.

Beraz, lau urrats ditut beharrezkoak:

1. Azken bokalaren galera erregularra aditzaren eratorri eta elkartuetan, bai eta **edin!***ezan*-ekiko perifrasietan ere.
2. [adoin. + adlag] vs. [part. + adlag] perifrasiaren arteko oposaketa sortu, [part. + *izan*, **edun*] perifrasiak gramatikaldu zirenean, nondik aditzoina vs. partizipioa ustezko oposaketa bat bazegoela ulertu zuten hitzunek.
3. Oposaketa berri horren arabera, eratorri eta elkartuak ere [adoin. + X] erara berranalizatu ziren.
4. Berranalisiaren hedapen analogikoa *-tu* aditzen perifrasiatarra (**zurit zezan* > *zuri zezan*).

Deskribatzen ari garen prozesua «beheitiko gramatikalizatzeko» bat da, hots, bilakabide fonetiko baten morfologizatzea (Gaeta 2004), zeinaren indarrez hots-aldaketa arauak sortutako forma berriek une batetik aurrera semantika berri bat hartzen duten, zehazki perifrasi jakin batzuei dagokien aditzaren forma jokatu gabea izatea eta, ondorioz, hortik aitzina ezinbesteko bilakatzen diren.

5. Ondorioak

Lan honek helburu argi bat zeukan: aditzoinaren eta partizipioaren arteko erlazioa eztabaidatzea ikuspegi diakronikotik, historiak eskaintzen dizkigun datuen argitara batik bat. Honetarako, lehenik gaiaren egoeraz jardun dugu, hala sinkronikoki nola diakronikoki begiratuta aditzoinaren izaeraz eta partizipioarekiko erlazioaz zer esan den, alegia (§1). Halaber, aditzoin historikoa aitzineuskaratik datorren adizki jokatu gabeetan zaharrena dela eta, beraz, aditzoinaren eta partizipioaren arteko oposaketa ere ordukoa dela uste izateko argudioak bildu ditugu (§2). Denak ez dira pisu berekoak, baina, dena dela, orain arte aski izan dira aditzoinaren zahartasunaren alde egiteko.

5.1. Alabaina, ondoren bildu eta eztabaidatu ditugu aditzoinaren zahartasunaren teoriarekin —hasiera batean behintzat— ondo ez datozen hainbat gertakari (§3):

5.1.1. *Emaita* erako aditz-izen arkaikoak, Trasken hipotesiaren arabera, partizipioaren gainean eraturakoak dira, orokorrak izan arren —eta, beraz, zaharrak— (§3.1).

5.1.2. Iparraldeko testu arkaikoetan, eta batez ere ekialdekoetan, *-i* dun forma ugaritxo ageri dira hala aditz-izenaren oinarrian nola **edin* zein **ezan*-ekin eraturako perifrasietan (§3.2). Hau lotu dugu Euskara Arkaikoan mendebaldean perifrasi horietako forma jokatu gabea ia-ia beti *-i*-duna izatearekin. Mendebaldekoa berrikuntzat hartua geneukan, dialekto-eremu horretan 1545 baino lehenagotik aditzoina galtzeko joera jadanik aski garatuaren seinaleztat, baina bi eremuetakoak batera ikusita, bazter-eremuen teoriaren arabera pentsa genezake arkaismoak direla, hots, 1545 baino lehenago garai bat izan zela non halako egiturak partizipioaren gainean eraikitzen ziren, eta ez aditzoinaren gainean.

5.1.3. Mitxelenak berak proposatu zuen partizipioa aditz-izen biziki zahar baten oinarritzat: *galte/kalte*-rentzat, alegia (§3.3). Adibide honen garrantzia, aurkezten dituen ezaugarriengatik (*-te* atzizkia, besteak beste) ezagun zaion zahartasunaz gainera, orain arte aipatu ditugunak ez bezala, ustez *-tu* partizipio batetik sortua izatean datza. Mitxelenaren autoritatearen argudioa ezin tentagarriago izan arren, ikusi dugu aitzineuskarari buruz egun darabiltzagun teoriaren arabera badaudela Mitxelenarenaz beste aukera batzuk *galte* azaltzeko.

5.1.4. Euskara Arkaikoan aspektu burutua adierazteko erabiltzen diren perifrasiaren irregularitasun markagarri bat dago, zaharretan aditzoina baitago eta berrietan partizipioa (§3.4); halere, erabaki dugu hau ziurrenera 1600 baino lehenagoko aditz sistemaren izaera zeharo ezberdinari egotzi behar zaiola —esaterako, litekeena da «mood-prominent» izatea (Martinez Areta 2017)—, eta ez guri dagokigun gaiari.

5.1.5. Pentsa genezake gure Aroaren lehen mendeetarako —akitaniarazko leku-kotasunak jaso zireneko (K.o. I-III. mendeak)— *-i* partizipioak jadanik lexikalizatu-

rik zeudela, hain non erro zatikaezintzat hartuak ziren (§3.5). Akitanieraren corpus urriak hiru eskaintzen dizkigu: **seni*, **lohi* eta **gorri*, lehenengo biak jadanik izen gisa lexikalizatuak, eta hirugarrena izenondo gisa, antza denez. Akitanierazko lekukotasunetan euskara historikoan izen-izenondoak ez, baizik eta aditzak direnetan bakar baten adibiderik oraingoz aurkitu ez den arren, *-i* atzizkidunen artean oinarri mailegatu ziurrik ez egoteak berak adierazten bide du atzizkiaren emankortasuna agortua zela latin maileguak hartu ziren unerako.

5.1.6. Euskara Arkaikoko aditzoinen corpus aberatsena analizatu dugu: Leizarragaren obretatik atera (§3.6). Hortik bi ondorio nagusi atera ditugu: batetik, aditzoinak eta aditz-izenen oinarriak zeinek bere historia dutela, nahiz sarritan analogiak berdindu dituen; bestetik, Euskara Arkaikoko idazle honen hizkeran bertan —beste hizkeretarako eraginera jo beharrik gabe, gehienbat behintzat— garai ezberdinetako geruzak biltzen zirela elkarrekin.

Proposatu dut geruza zaharrena balitekeela *hant* eta *bat* bezalako aditzoinak izatea, alegia, beren bukaerako bokala galdu izanagatik *-t* bukaeradun aditzoin bihurtu diren izenkiak, noiz eta euren itxura berritik abiatuta partizipio berriak sortu (hau da, *handi* > *hant* → *hantu* norabidea) eta gero aditzoin gisa berranalizatuak izan direnean. Ondare zaharreko aditzetan halako ziurtasun batez data dezakegun geruza zaharrena bada, behintzat, Erdi Aroko hots-aldaketan ondorioz sortutakoak direlako.

Proposatu dut, orobat, geruza hori bat egin bide zela jadanik garbiki dialektal den kontu batekin: gaskoi-bearnesetatik sartu ziren —etengabe sartu diren?— *-t* bukaeradun partizipio erromantzeekin, hauek ere garatu baitituzte *-tu* partizipioak berez *-t* bukaeraduna zen oinarritik (*orhoit* → *orhoitu* norabidea). Bi fenomenoek bata bestea indartu bide zuten bereziki ipar-ekialdean eta —euskara historikoan ageri denez— bertan ondare zaharreko *-t* emaitzak (*hant* erakoak) eurak ere aiseago iraunarazi dituzte —ez dago horrelakorik Hegoaldean (cf. *OEH*, s.v. *bat*, *hantu*, etab.)—.

Dena dela, behin *-t* bukaeradun multzo handi bat izan ondoren, analogiak etengabe egin du lan ekialdean *-t*-dun aditzoinak ugaltu ditezten aditz berriak sortu ahala. Azken geruzakoak dira Euskara Zaharretik aurrera baino lekukotzen ez direnak, alegia, batetik, *sort* eta *hart* erako aditzoinak;⁷⁵ bestetik, nolabaiteko paralelismoz sortuak bide diren *ebak* erakoak. Laburbilduta, proposatu dut hainbat gertakari ezberdin batzen dituen prozesu honi guztioni zor zaiola funtsean ekialdeko «aditzoinaren indartzea» delakoa, hots, Erdi Aroko hots-aldaketek eta (batez ere?) gaskoi-bearnesetiko maileguez abian jarri zuten prozesuari.

Badago geruza zaharrago edo zaharxeago bat, *bete*, *busti*, *erre* eta *gorde* aditz talde bereziaren —denak ere aditz gisa berranalizatu diren adjektiboak bide dira jatorriz— *beta-*, *busta-*, *erra-* eta *gorde-* aditzoinak (edota aditz-izen oinarriek) osatzen dutena. Geruza honetakoak argi eta garbi euren partizipioak baino modernoagoak dira, silaba biko erroetan bukaerako *e* > *a* Erdi Aroko beste aldaketa baten emaitza. Haatik, *-t* (eta *-k*) aditzoinak ez bezala, fenomeno hau ez da dialektala, orokorra baizik. Aitzoinaren eta aditz-izenaren arteko erlazioa azaltzeko leudekeen aukeren artean, proposatu dut —proba modura— hurrengo hipotesitik abiatzea: *bete* bezalako

⁷⁵ Hauen kasuan analogiak ez ezik, silaba bakarreko aditzoinen masa fonikoa indartzeko joerak ere egin zukeen, *har-tzaitte* moduko aditz-izenetan (cf. Urgell 2006: 938-939) daukagularik horren froga argiena (Lakarra, a.e.).

aditzen aditzoia Erdi Aroan sortu zatekeen testuinguru jakin batzuetan gertatu hots-aldaketaren eraginez (*bete* adjektiboa → *beta* adoin.) eta aditz-izena aditzoinaren eratorria zatekeen (*beta* adoin. → *betatze*), beraz. Hori horrela izatera, azaldu behar genuke aditzoia zein baldintzatan edo nolatan sortu zen Erdi Aroan.

5.2. Aditzoinaren zahartasunaren teoriarekin ondo ez datozen gertakariak bildu eta haztatu ondoren, hala aditz-izenaren oinarriaren forma bereziak —partizipiotik ezberdinak— nola euskara historikoaren aditzoia bera Erdi Aroko hots-aldaketen ondorio gisa azalduko lituzkeen teoria bat osatzen ahalegindu naiz, hipotesiak ematen dizkigun azalbideak kontrako hipotesiak ematen dituenak baino hobekak diren egiaztatu nahirik. Azken batean, bilakabide fonetiko baten morfologizatze gisa azaldu nahi izan dut aditzoinaren eta partizipioaren arteko oposaketa. Hiru urratsetan garatu dut teoria:

5.2.1. Errazenetik hasita, uste dut ez dagoela eragozpenik *-i* partizipioa duten aditzen elkartu-eratorrien oinarritzko forma *-i* partizipioa bera dela ezartzeko (§4.1). Honen ederki azaltzen ditu *emaiten*, *emaile* bezalako forma orokorrak (< **[emani + -ten, -le]*), baita ekialdeko zenbait aditz-izenen forma zaharrak (*utzite*, *erazite*, *etab.*) zein mendebaldeko aditz-izen (ia) guztiak ere. Honen arabera, *utzite* eta *hasite* erakoak, bada, arkaismoak lirakeke, partizipioarekiko analogiak indar ezberdinez Euskal Herri osoan XVI. menderaino iraunaraziak, nahiz gero aditzoia indartzeko joeraren eraginez ekialdean desagertuz joan diren; ez, ordea, mendebaldean, non gaur egun ere *hasite* bezalakoak bizi-bizirik dauden.

5.2.2. Hipotesi horretatik azal daiteke, bestalde, *hotzitu/hoztu* zein (*h)ari*, *haritu* eta *hartu* bezalako partizipioen arteko erlazioa: baldin eta onartzen badugu —esan berri dugunez (§5.2.1)— ondare zaharreko oinarrien gainean eratutako *-tu* partizipio berriak ere gainerako eratorriak bezalaxe *-i* partizipioz osatu zirela hasieran eta gero erregularki *-i-* galdu zutela, kronologia garden ageri da: **[hari → haritu → hartu]* eta, hortaz, **[*hotzi → hotzitu → hoztu]*, hala nola **[hasi + -te > hasite > haste]* edo **[utzi + -te > utzite > uzte]*. Geroaldiko formak (*etorriko/etorriren*) ez dirateke oztupo, hauen atzizkiak deklinabidekoak direlako, part. eta aditz-izenenak eratorpenekoak, aldiz.

Horrelako aditzetan partizipioak (izan) dituen hiru forma ezberdinen arteko segida eratzeaz gainera, bi data zehatz proposatu ditut, bata *ante quem*-ekoa eta bestea *post quem*-ekoa: *haritu* eta *hotzitu* bezalako pleonasmoak Erdi Aroko hots-aldaketak baino lehenago gertatuak dirateke, bada: arkaismo handiak; aldiz, *hartu* eta *hoztu* bezalako [cvc-tu] partizipioak aldaketon eraginez sortu eta, beraz, haien ondokoak dirateke.

5.2.3. Ondoren **edin*/**ezan* laguntzaileak daramatzaten perifrasiaren sorrera landu dugu Mitxelenaren (1977a) intuizio bati jarraiki (§4.2), zeinaren arabera perifrasiok [izenkia + **edin*/**ezan*] egituretatik sortuak lirakekeen. Mitxelena ondorio honetara eramane zuten adibideak hain zuzen *hant zedin* bezalakoak dira, hots, egitura horietan ere Erdi Aroko hots-aldaketa arauk eragina izan zutela dioskutenak. [Adjektiboa + **edin*/**ezan*] egitura beraren ondorioa bide da jatorriz gure beste adibide prototipikoa, *erra zezan* alegia.

Germanikoaren uestezko maileguk (*gorde*, *bota*) ez zuten, ez *-i*, ezta *-tu* markarik ere hartu, zeinagatik are egiantzekoagotzat jo dezakegun **edin* eta **ezan*-ekiko perifrasiak predikatibo modura erabilitako adjektibo eta bestelakoez osatu zirela aurrenik, azken batean hori baino lehenago euskara aditz gutxiko hizkuntza zatekeelako (Lakarrak 2006a).

Beraz, ez dago eragozpenik, alderantziz baizik, [izena/adjektibo + *edin/*ezan] egituretan predikatibo modura sartu zen adizkia partizipioa izan zela pentsatzeko. Baldin eta *ezadila ichil*-ek hitzez hitz ‘ez hadi ixila bihurtu’ esan nahi bazuen, eta *aserre zedin*, *hil zedin* edo *agor zedin* ez baziren oriandik *aserretu*, *hil* eta *agortu* aditzen aditzoin gisa interpretatuak, adjektiboak baizik, orduan *hazi zedin*-ek ‘hazia bihurtu zen’ adierazi zukeen, bada, *edin aditzak oraino haren jatorrizko esanahi lexikoa zuelarik: cf. *Lo-tsaga nindin*, *ogiz ase nindin* «sinvergüenza me hize y arte me de pan» (RS 263).

Proposatu dugu, bada, perifrasi hauek ere pairatu zutela azken *-i* bokala galarazten zuen Erdi Aroko araua: *[handi zedin → hant zedin] eta berdin *[hazi zedin → haz zedin]. Aldaketa pairatu izanak adierazten du izenkiak eta aditz laguntzaileak dagoeneko azentu-unitate bat osatzen zutela elkarrekin,⁷⁶ jadanik aski gramatikaldurik zeuden seinale. Beraz, orain artekoa onartuz gero ondorioztatu behar dugu *edin eta *ezan-ez eratutako perifrasiak gramatikaldurik zeudela Erdi Aroko hots aldaketak baino lehenago. Jakina, azentu kontuak ezberdin doazenez perifrasi aginterazkoa den edo ez den eta honen arabera, suposatu beharko da perifrasiaren erabilera batzuetatik hasi zela bokala galtzen, ez guztietatik aldi berean, eta analogiak hedatu zuela gainerakoetara.

5.2.4. Landu dugun hipotesiaren arabera, *edin eta *ezan-ekiko perifrasiatan partizipioarekiko analogiak indar gehiago izan zukeen mendebaldean, gehienbat jatorrizko [-i part. + *edin/*ezan] arauari heltzen ziotelarik, salbuespenak salbuespen. Hau ondo dator, jakina, mendebaldean *egin*-ekiko perifrasi partizipioarekin sortu izanarekin. Erdialdean, ordea, [adoin. + *edin/*ezan] berrinterpretazioa indarra batuz joan zen partizipioaren kaltetan Erdi Aroan zehar, nahiz honen mendebaldean ere euskara historikoan aditzoinaren eta partizipioaren arteko oposaketa galduz joan den. Aldiz, denborarekin areagotuz joan da ekialdean, non *-t* aditzoin berriek eta bestek berrinterpretazio hori sendotu ez ezik, gero eta ezinbestekoago bihurtu duten.

5.2.5. Mounolek (2007) ondo funtsatu duen [part. + *egin*] perifrasiaren gramatikalizazioan oinarrituta, suposa dezakegu [izenkia + *ezan] egituren partizipioak sartzten zirenean biperpausdun egiturak sortzen zituztela (adib. *Jonek [zakurra ikusi]^{osag.} zezan^{ad.}*) eta gero perpaus bakarreko egitura gisa berranalizatu zirela, argumentuak berrantolaraziz (*Jonek zakurra^{osag.} [ikusi zezan]^{ad.}*).

5.2.6. [Part. + *edin/*ezan] hipotesia onartzearen ezinutzizko ondorioa da [part. + *izan/*edun*] egiturak oraindik ere gramatikaldu gabe zeudela Erdi Aroan azken bokala galarazi zuten hots-aldaketa gertatu zenean, bestela hauek ere pairatuko baitzuten azken bokalaren galera: azken aukera hau oso dialektalki —beraz, oso berandu— baino ez da gauzatu (***etor da*, ***ekar du*), dakigularik.

Hala bada, [part. + *izan/*edun*] egiturak, orduan egotekotan, oraindik ere *[izenkia + aditz trinkoa] erako fasean leudeke, *edun-ek eta *izan*-ek euren esanahi lexikoa atxikirik. Esango nuke hau ez datorrela gaizki *edun/izan-ekiko perifrasiak Standard Average European delakoaren (Haspelmith 1994; Mounole 2006) ondorenak direlako ideiarekin, baina alderdi honetan sakondu egin beharko da, noiztikakoak izan litezkeen zehazteko.⁷⁷

⁷⁶ Honetaz jakingarria da Mitxelenak esana (1977a: 402, 37. oh.): «Leičarraga tiene también algunos radicales verbales acentuados en la final: *asserré cedín*, *ez lečan beránt*, *etzaitetzela... vztár*». Espero zitekeen bezala, beraz, lekukotasun hauen arabera gure ustez galdu egin den bokala postonikoa litzateke.

⁷⁷ Gaiaren aurkezpen orokor baterako eta bi laguntzaileen arteko kronologia proposamen baterako ik. Mounole (2006).

5.3. Ohiko ustea eztabaidatu dugu, alegia, *-tu* aditzek zeinek bere aditzoina garatu zutela *-i* aditzen analogiatatik, zaila dirudielako hiztunek —elebidunak izanik ere— latin gramatikaren kontzientzia hain garbia izatea. Analogiak zerikusi handia izan du partizipioaren eta aditzoinaren artean euskara historikoan dakusagun oposaketa ezar zedin, erabatekoa ziurrenik une batetik bestera, baina erakutsi nahi izan dut analogia ez dela aditzoina sortu duen prozesu bakarra, ezta agian zaharrena ere: alde batetik, *-tu* aditzoin batzuk dagozkien partizipioak baino zaharragoak direlako (*hant*, *ausart*, etab.), eta bestetik litekeena delako antzina aditzoin gehiagok *-tu* partizipioen azken bokalaren galeraren bidez *-t* aditzoinak ematea.

5.3.1. Perifrasietako aditzoinetan beharbada ez dugu **sort* erako aditzoin zaharrik proposatu behar (lekukotuak denak dira 1600dik aurrerakoak, *ebak* erakoak bezalaxe; §3.6), baina aditz-izenean tentagarria da **sort(u) + ze > sortze* bilakabidea proposatzea, berriro ere Erdi Aroan azken bokala galarazi zuen hots-aldaketa arauaren ondorioz —*haritu > hartu*-n bezalaxe—. Bidenabar atzizki horren txistukari indartsua [herskaria + frikaria] batuketatik azalduko genukeenez, bilakabide fonetiko berarekin arrazoi gehiago legoke **hart(e)-ze > hartze* pleonastikoa proposatzearen alde: ondoren *har-tze* erako berranalisia gertatuko zen, hurrengo aditz berri guztiek —mailegatuak barne— *-tze* hartzeko moduan. Bitartean, perifrasietan **hart* garai bat izan balitz ere, analogiak *har* aditzoinaren alde egingo zuen, *ekarri* → *ekar zezan* vs. *sortu* → ***sortzezan* bezalako irregulartasunak ekiditeko.

5.4. Amaitzeko, azterketa honetatik eratorri diren hiru ondorio ziur azpimarratu nahi nituzke:

5.4.1. Lehenik, perifrasietako aditzoina eta aditzaren gainean sortutako hitz eratorrien oinarria ez direla bat, ezin direla elkarrekin azaldu «aditzoina» izenaren azpian, bakoitzak bere historia izan dutelako, batzuetan analogiaren eraginez historia horiek gurutzatu badira ere.

5.4.2. Bigarrenik, aitzineuskararen **etor* erako aditz-enborrak eta euskara historikoan bizi diren aditzoinak bereizi behar ditugula. Gu saiatu gara frogatzen aditzoin historikoak jatorrian Erdi Aroan gertatu ziren hots-aldaketen ondorenak direla, ziurrenik akitaniera garaian jadanik *-i* partizipioak ihartuta zeudelakoan eta latin erroetatik *-i* partizipiorik sortu ez delako ebidentzia gure alde izanik (§3.5).

Hipotesia bertsiorik indartsuenean landu dugu. Halere, bertsio malgu eta konplexuago batean onar daiteke aitzineuskarako aditz-enborrek zeregin ezberdinetan bizi-rik iraun dutela guganaino —**etor* bezalakoak bakarrik? **has* bezalakoak ere?—, Erdi Aroko hots-aldaketok lehenagoko aditz-enbor *pool* bati osagai gehiago erantsi arren.

5.4.3. Hirugarrenik, aditzaren forma jokatu gabeen historia hagitz korapilatsua dela eta, beraz, orain arte eman zaion baino arreta gehiago merezi duela. Pozik nengoke bildutako datu interesgarriekin eta plazaratutako galderekin jakin-mina bederen sortuko banu euskalarietan.

Bibliografia

Agud, M. & A. Tovar, 1988-1994, «Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca». *ASJU* 22:1etik aurrera atalka, eta gero *ASJU*-ren 13 (a-ardui), 19 (ardunbeuden), 24 (beule-egileor), 26 (egiluma-galanga), 30 (galani-iloza), 33 (ilpiztu-korotz) eta 37. (korpa-orloi) gehigarrietan.

- Altuna, P., 1980, *B. Etxepare. Linguae vasconum primitiae*. Bilbo: Mensajero.
- Altuna, P. & J. A. Mujika, 2003, *Arnaud Oihenart. Euskal atsotitzak eta neurtitzak. Proverbes et poesies basques. Proverbios y poesías vascas*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Anderson, G. D. S., 2006, *Auxiliary verb constructions*. Oxford: Oxford University Press.
- Aritzimuño, B., 2011, *Antzinateko euskal idazkunak eta aitzineuskararen berreraiketa: corpusa, analisisa eta ondorioak*. Gasteiz: UPV/EHUko MALa.
- Azkarate, M., 1994, «Oihenarten lexiko-sorkuntza», in Euskaltzaindia (arg.), *Oihenarten laugarren mendeurrena*, Bilbo: Euskaltzaindia.
- Azkue, R. M. de, 1969 [1923-25], *Morfología Vasca*. Berrarg. faks. Bilbo: LGEV.
- Begiristain, A., 2015, *Gogoetak Mitxelenaen errobo sistemaz eta honen historiaurreaz: ikuspegi berri baterantz*. Gasteiz: UPV/EHUko gradu amaierako lana.
- Camino, I., 2004, «Nafarroa Behereko euskara», *FLV* 97, 445-486.
- , 2008, «Nafarroa Behereko euskara zaharra», *ASJU* 42:1, 101-170.
- , 2011, «Ekialdeko euskararen iraganaz», in I. Epelde & K. Zuazo (arg.), *Euskal dialektologia: lehen eta oraina (ASJU-ren gehigarriak 69)*. Bilbo: UPV/EHU, 87-153.
- Crystal, D., 2000 [1980], *Diccionario de lingüística y fonética*. X. Villalba-ren itzulp. eta egokitzapena, Barcelona: Octaedro.
- DEL = Real Academia Española, *Diccionario de la lengua española* <<http://dle.rae.es/?w=diccionario>>.
- Dixon, R. M., 1977, «Where have all the adjectives gone?», *Studies in Language* 1, 19-80. Gero in *Where have all the adjectives gone? and other essays in semantics and syntax*, Berlin: De Gruyter Mouton, 1-62.
- EEH = Sarasola, I., P. Salaburu, J. Landa & J. Zabaleta, *Egungo Euskararen Hiztegia*, <<https://www.ehu.es/eeh/>>.
- EGLU II = Euskaltzaindia 1997 [1987].
- Egurtzegi, A., 2014, *Towards a phonetically grounded diachronic phonology of Basque*. Gasteiz: UPV/EHUko tesia.
- EHHE = J. A. Lakarra, J. Manterola & I. Segurola, *Euskal Hiztegi Historiko-Etimologikoa*. Bilbo: Euskaltzaindia (argitaratzeaz).
- EKC = *Euskal Klasikoen Corpusa* <www.ehu.es/ehg/kc>.
- EusHizt = Euskaltzaindia d.g.
- Euskaltzaindia, 1997 [1987], *Euskal Gramatika. Lehen urratsak II*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- , d.g., *Euskaltzaindiaren Hiztegia*, <http://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_hiztegiabiltatu&view=frontpage&Itemid=410&lang=eu>
- Gaeta, L., 2004, «Exploring grammaticalization from below», in W. Bisang, N. P. Himmelmann & B. Wiemer (arg.), *What makes grammaticalization? A Look from its Fringes and its Components*. Berlin - New York: Mouton de Gruyter, 45-75.
- Gorrotxategi, J., 1984, *Estudio sobre la onomástica indígena de Aquitania*. Bilbo: UPV/EHU.
- , 1993, «La onomástica aquitana y su relación con la ibérica», in J. Untermann & F. Villar (arg.), *Lengua y cultura en la Hispania prerromana*. Salamanca: Universidad de Salamanca, 609-634.
- , 2018, «Euskara Antzinatean», in J. Gorrochategui, I. Igartua & J. A. Lakarra (arg.), *Euskararen Historia*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza, 231-286.
- Greenberg, J., 1991, «The last stages of grammatical elements; contractive and expansive desemantization», in E. C. Traugott & B. Heine (arg.), *Approaches to Grammaticali-*

- zation. *Volume I. Theoretical and methodological issues* [Typological Studies in Language, 19:1]. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 301-314.
- Hualde, J. I. , 2003, «Nonfinite forms», in J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (arg.), *A Grammar of Basque*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 196-204.
- Hyman, L., 2008, «Directional asymmetries in the morphology and phonology of words, with special reference to Bantu», *Linguistics* 46:2, 309-350.
- Krajewska, D., 2017, *Euskararen sintaxi diakronikorantz: egitura konplexuak*. Gasteiz: UPV/EHUko doktore tesia.
- Lafitte, P., 1944, *Grammaire Basque (Navarro-Labourdin littéraire)*. Berrarg. faks., Donostia: Elkar, 1979.
- Lafon, R., 1944, *Le système du verbe basque au XVIIe siècle*. Berrarg. faks., Donostia: Elkar, 1980.
- , 1955, «Remarques complémentaires sur la structure du verbe basque», in *Vasconiana* (= Iker-11). Bilbo: Euskaltzaindia, 1999, 329-351.
- Lakarra, J. A., 1985, «ø / -tu bizkaiera zaharrear», *Euskararen Iker Atalak* 3, 281-292.
- , 1995, «Reconstructing the Pre-Proto-Basque Root», in J. I. Hualde, J. A. Lakarra & L. Trask (arg.), *Towards a History of the Basque Language*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 189-206.
- , 1996, *Refranes y Sentencias (1596). Ikerketak eta edizioa*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- , 2005, «Prolegómenos a la reconstrucción de segundo grado y al análisis del cambio tipológico en (proto)vasco», *Paleohispánica* 5, 407-470.
- , 2006a, «Notas sobre iniciales, cambio tipológico y prehistoria del verbo vasco», in J. A. Lakarra & J. I. Hualde (arg.), *R. L. Trasken oroitzapenetan ikerketak euskalaritzaz eta hizkuntzalaritza historikoaz*. Bilbo: UPV/EHU & Gipuzkoako Foru Aldundia, 561-622.
- , 2006b, «Jaun eta jabe, jaio eta herio, jin eta joan...: etimologiaz eta aditz morfologia zaharraz (Hitz hasierez II)», in I. Laka & B. Fernández (arg.), *Andolin gogoan. Essays in honour of Professor Eguzkitza*. Bilbo: UPV/EHU, 575-611.
- , 2008, «Aitzineuskararen gramatikarantz (malkar eta osinetan zehar)», in X. Artiagoitia & J. A. Lakarra (arg.), *Gramatika jaietan Patxi Goenagaren omenez*. Bilbo: UPV/EHU, 451-490.
- , 2009, «Aitzineuskara birreraikiaz: zergatik ezkerra?», *Euskaltzaindiko sarrera-hitzaldia* <http://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_content&Itemid=392&catid=121&id=3055&lang=es&view=article>.
- , 2011, «Erro monosilabikoaren teoria eta aitzineuskararen berreraiketa: zenbait alderdi eta ondorio», *FLV* 113, 5-114.
- , 2012, «Mailegaketa eta berreraiketa euskararen historiaurrearen ikerketan», in I. Igar-tua (arg.), *Euskara eta inguruko hizkuntzak historian zehar*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzza, 17-74.
- , 2013, «Euskararen historiaurrearen berreraiketa sakonagorako: forma kanonikoa, tipologia holistikoa, kronologia eta gramatikalizazioa», in R. Gómez, J. Gorrochategui, J. A. Lakarra & C. Mounole (arg.), *Koldo Mitxelena Katedraren III. Biltzarra*. Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU, 275-324.
- , 2014 [2011], «Gogoetak euskal dialektologia diakronikoaz: Euskara Batu Zaharra berre-raiki beharraz eta haren banaketaren ikerketaz», in I. Epelde (arg.), *Euskal dialektologia: lehena eta oraina* (ASJUren gehigarriak 69). Bilbo: UPV/EHU, 155-241.

- , 2015, «*Saratsola* eta (aitzin)euskar(ar)en geruzak», in B. Fernández & P. Salaburu (arg.), *Ibon Sarasola, Gorazarre. Homenatge, Homenaje*. Bilbo: UPV/EHU, 419-439.
- , 2018, «Euskararen historiaurrea», in J. Gorrotxategi, I. Igartua & J. A. Lakarra, *Euskararen Historia*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritz, 23-229.
- Manterola, J., 2015, *Euskararen morfologia historikorako: artikulua eta erakusleak*. Gasteiz: UPV/EHUko tesia.
- Martínez Areta, M., 2017, «Ergative from Passive in Proto-Basque», in *ICHL 23; San Antonio, TX / 31 July-4 August 2017 Alignment Typology in Diachronic Perspective* delakoan emandako hitzaldia.
- MDELV = Agud & Tovar (1988-1994).
- Mitxelena, K., 1963, *Lenguas y protolenguas*, in *OOCCI* (2011), 199-363.
- , 1964a, *Sobre el pasado de la lengua vasca*. Donostia: Auñamendi.
- , 1964b, *Textos arcaicos vascos*. Madril: Minotauro.
- , 1971, «Toponimia, léxico y gramática», in *OOCC IX* (2011), 275-308.
- , 1973, *Apellidos vascos*³, in *OOCC IX* (2011), 1-235.
- , 1976, «[Apostillas a L. Villasante, *Sintaxis de la oración compuesta*, Oñate 1976]», in *OOCC VII* (2011), 384-411.
- , 1977a, *Fonética histórica vasca*. 2. argit. osatua. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- , 1977b, «Notas sobre compuestos verbales vascos», in *OOCC VII* (2011), 269-300.
- , 1980, [Apostillas a L. Villasante, *Sintaxis de la oración simple*, Oñate 1980], in *OOCC VII* (2011), 424-446.
- , 1981, «Lengua común y dialectos vascos», in *OOCC VII* (2011), 517-544.
- , 2011, *Obras completas* [= *OOCC*] (15 lib.). J. A. Lakarra & I. Ruiz Arzalluzek argitaratuak. Bilbao: UPV/EHU.
- Mounole, C., 2006, «Quelques remarques à propos de l'histoire des périphrases basques», in J. I. Hualde & J. A. Lakarra (arg.), *Ikerketak Euskalaritzaz eta Hizkuntzalaritza historikoaz Larry Trasken oroitzapenetan* [= *ASJU* 40: 1-2]. Bilbo: UPV/EHU, 725-740.
- , 2007, «Perifrasia zaharra mendebalde eta erdialdeko euskara zaharrean. Azterketa kuantifikatiboa eta proposamen berria», *ASJU* 41: 1, 67-138.
- , 2008, «Aditzaren mailegaketa euskararen diakronian: prozesu morfonologiko eta sintaktikoak», *Oihenart* 23, 415-436.
- , 2009, «Disparition de la racine verbale et généralisation de l'emploi du participe : le cas de l'ancienne périphrase de perfectif en diachronie», *Lapurdum* 13, 277-287.
- , 2011, *Le verbe basque ancien: étude philologique et diachronique*. Gasteiz: UPV/EHU & Michel de Montaigne - Bordeaux III unibertsitateko doktore tesia. *ASJU* 48 (2014 [2018]). Bilbo: UPV/EHU.
- Mounole, C. & R. Gómez, 2018, «Euskara zahar eta klasikoa», in J. Gorrochategui, I. Igartua & J. A. Lakarra (arg.), *Euskararen Historia*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritz, 469-541.
- Mounole, C. & J. A. Lakarra, 2018, «Euskara Arkaikoa», in J. Gorrochategui, I. Igartua & J. A. Lakarra (arg.), *Euskararen Historia*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritz, 345-468.
- Oyharçabal, B., 1998, «Trask, R. L. *The History of Basque*» [erreseina], *Lapurdum* 3, 317-333.
- Padilla, M., 2013, «Non-Finite Verbal Morphology», in M. Martínez Areta (arg.), *Basque and Proto-Basque. Language-Internal and Typological Approaches to Linguistic Reconstruction*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 323-357.

- , 2017, *Zuberoako euskararen azterketa diakronikoa: XVI-XIX. mendeak*. Gasteiz: UPV/EHUko tesia.
- Pawley, A., 2006, «Where have all the verbs gone? Remarks on the organisation of languages with small, closed verb classes». Paper presented at the 11th Binnennial Rice University Linguistics Symposium, 16-18 March 2006.
- Rebuschi, G., 1984, *Structure de l'énoncé en basque*. Paris: Société d'Etudes Linguistiques et Anthropologiques de France.
- Reguero, U., 2011, «Erdi Aroko corpusa osatzeko ekarpena», *ASJU* 45:2, 153-233.
- , 2017, *Goi-nafarrera arkaiko eta zaharra: azterketa eta testuak*. Gasteiz: UPV/EHUko tesia (*ASJU*-ren gehigarrietan argitaratzeaz).
- Rijk, R. P. G. de, 2008, *Standard basque : a progressive grammar*. Cambridge/London: The MIT Press.
- TAV = Mitxelena (1964b)
- Trask, L., 1990, «The *-n* Class of Verbs in Basque», *Transactions of the Philological Society* 88, 111-128.
- , 1995, «On the History of the Non-Finite Verb Forms in Basque», in J. I. Hualde, J. A. Lakarra & L. Trask (arg.), *Towards a History of the Basque Language*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins, 207-234.
- , 1997, *The History of Basque*. Londres: Routledge.
- Ulibarri, K., 2015, *Dotrinazko Sermoitegia: galduriko hizkerak eta dialektologia historikoa*. Gasteiz: UPV/EHUko tesia (*ASJU*-ren gehigarrietan argitaratzeaz).
- Urgell, B., 2006, «Para la historia del sustantivo verbal en vasco», in J. A. Lakarra & J. I. Hualde (arg.), *R. L. Trasken oroitzapenetan ikerketak euskalaritzaz eta hizkuntzalari-tza historikoaz*. Bilbo: UPV/EHU & Gipuzkoako Foru Aldundia, 921-948.
- , 2007, *Euskararen historia (08-09 ikasturtea). Ikasteko materialak*. Gasteiz: UPV/EHUko eskuizkribua.
- , 2015, «Tartas eta Leizarraga berrikusiak, edo nola aldatzen duen historia ikertzailearen begiradak», in B. Fernández & P. Salaburu (arg.), *Ibon Sarasola. Gorazarre. Homenatge. Homenaje*. Bilbo: UPV/EHU, 647-663.
- Zuazo, K., 1997, «Oiartzungo hizkeraren kokagunea», *FLV* 76, 397-426.
- , 1998, «Nafarroako euskal hizkerak», in I. Camino (arg.), *Nafarroako hizkerak. Nafarroako euskal dialektologiako jardunaldietako agiriak (Iruñea, 1997ko azaroa 24-28)*. Bilbo: Udako Euskal Unibertsitatea, 1-21.
- , 2010, *Sakanako euskara. Burundako hizkera*. Bilbo-Iruña: Euskaltzaindia-Nafarroako Gobernua.
- Zubiri, I. & E. Zubiri, 1995, *Euskal Gramatika Osoa*. Bilbo: Didaktiker.
- Zulaika, E., 1994, «Aditzoina Ioanes Leizarragagan», *Euskera* 39:3, 785-793.
- , 1999, *Ioanes Leizarragaren aditza*. Donostia: Deustuko Unibertsitatea.